



מדינת ישראל
משרד הרווחה
והשירותים החברתיים



דין וחשבון

צוות משרד הרווחה והשירותים החברתיים

לבחינת תופעת הכתות בישראל

מוגש לשר הרווחה והשירותים החברתיים
ח"כ משה כחלון

יו"ר הצוות: נחום איצקוביץ - המנהל הכללי
ריכוז עבודת הצוות: עידו בנימין - יועץ המנכ"ל
עריכת הדוח: חנה קופפר - האגף למחקר, תכנון והכשרה

אדר א' תשע"א
מרץ 2011

תוכן העניינים

4.....	ראשית דבר – נחום איצקוביץ, יו"ר הצוות
5.....	עבודת הצוות
8.....	תקציר מנהלים

חלק א': תופעת הכתות – סקירה תיאורטית והמלצות לפעולה

12.....	מבוא
14.....	1. קשיים בהגדרת כת ומאפייניה
15.....	2. הגדרות וסיווגים מקובלים של כתות
15.....	2.1 הגדרות של חוקרים ומטפלים
16.....	2.2 הגדרות של ארגונים בעולם ובארץ
17.....	2.3 סיווגים של כתות
20.....	3. שיטות של מנהיגות, גיוס והמרה
20.....	3.1 דמות המנהיג
21.....	3.2 תהליכי גיוס והמרה
24.....	4. אפיון הנפגעים והפגיעות
24.....	4.1 אפיון הנפגעים
25.....	4.2 סוגי הפגיעות
27.....	5. כתות בישראל
27.....	5.1 תיאור היקף ואופי התופעה
27.....	5.2 מאפייני הנפגעים והשלכות הפגיעות
27.....	5.3 המצב בזירה המשפטית
30.....	6. טיפול, סיוע ותמיכה
30.....	6.1 טיפול בחברי כתות
32.....	6.2 סיוע ותמיכה בבני משפחה ומקורבים
32.....	6.2 מענים לציבור הרחב
33.....	7. המלצות לפעולה
33.....	7.1 פעולות מניעה
33.....	7.2 התערבויות טיפוליות
34.....	7.3 תיקוני חקיקה
35.....	7.4 החלטת ממשלה
36.....	סיכום
37.....	מקורות

חלק ב': תדריך לעובדים סוציאליים ומטפלים

42מבוא
421. כיצד מתבצע הגיוס לכתות?
422. עיקריו של תהליך הגיוס
433. פרופיל החברים בכתות
434. סימנים מזהים של המגויסים
445. נקודות פוטנציאליות ליציאה
456. הטיפול בנפגעי כתות
456.1 עקרונות המודל הטיפולי
456.2 עקרונות הפעולה של צוות המטה
466.3 עקרונות הפעולה של צוותי השטח
466.4 המודל הטיפולי
466.4.1 זיהוי ואיתור
476.4.2 התערבות ראשונית – אבחון והערכה
476.4.3 הבניית התהליך הטיפולי לטווח הקצר, הבינוני והארוך
486.4.4 סיום הטיפול
48סיכום

ראשית דבר

הנני מתכבד להגיש לח"כ משה כחלון, שר הרווחה והשירותים החברתיים את דו"ח הצוות המשרדי אשר עסק בתופעת הכתות בישראל. הצוות הוקם על מנת לגבש קריטריונים לבחינת תופעת הכתות, אשר לפעילותן סממנים והשפעות שליליים, לצורך קביעת מדיניות משרדית.

תחום הכתות מהווה תופעה שולית מבחינת שכיחותו בישראל, אך לנפגע ולבני משפחתו החברות בכת מהווה משבר שורשי עמוק, אשר מחייב את הממשלה והחברה בישראל לתת את הדעת על הישנותה של התופעה, ולבחון דרכי סיוע הן בהיבט הטיפולי והן בהיבט המניעתי. תופעת הכתות אינה חדשה בישראל, כבר בשנות השמונים מונתה וועדה בין-משרדית בראשות ח"כ תעסה- גלזר, אולם המלצות הוועדה אשר אושרו בשנת 1995 בממשלה, לא יושמו, למעט במקרה אחד.

כמי שעמד בראש הצוות והוביל את התהליך, הנחיתי את גורמי המקצוע לייצר תפישה הניתנת ליישום אשר במסגרתה יוצגו המלצות צנועות ותשובות הניתנות ליישום, בין אם בטווח המיידי ובין אם בטווח הביניים, או בטווח הארוך. כמו כן, זיהינו כי תחום הכתות אינו מוכר למקצוע העבודה הסוציאלית ועל כן, על הצוות הטיפולי שהיה שותף למהלך זה להכין מדריך לעובד הסוציאלי, לצד הנחיות המנהל הכללי.

אני מאמין כי משימת הצוות הייתה חיונית, אך היא לא תמה עם הגשת הדוח. הדוח מהווה צעד ראשון בדרך ארוכה, פתיחת צוהר לעולם חדש, אשר העובדים הסוציאליים וגורמים המקצועיים אחרים טרם עסקו בו וכעת הם נדרשים ללמוד, לאבחן, לאתר ולזהות, תוך גילוי ערנות יתר לתופעה זו, הניצבת בפתחי המחלקות לשירותים חברתיים. בהקשר זה, צוות המשרד שומר לעצמו את הזכות לחזור ולדון בפרטים אשר טעונים ליבון נוסף.

אציין כאן כי ההערכות לתופעה אינה יכולה להישאר בדלת אמות הרווחה, וכי בהמשך הדרך יעלה הצורך לשלב משרדי ממשלה נוספים, הן חברתיים והן כלכליים, וגורמים ממסדיים נוספים העוסקים באכיפת החוק.

אני מבקש להודות לח"כ יצחק הרצוג, שר הרווחה והשירותים החברתיים הקודם, על שהטיל עלי לעמוד בראש הצוות ולעסוק בסוגיה שבוכה זו. אודה גם לכל המומחים ובני המשפחות אשר נאותו להופיע בפני הצוות ולסייע לנו, בשיתוף הידע הרב אשר צברו, ואשלח תודה מיוחדת לחברי הצוות אשר עמלו על איסוף המידע והכנת הדוח. אני תקווה כי פרסום הדוח יביא להעלאת המודעות בקרב הציבור לתופעה זו ולשיפור יכולות ההתמודדות והטיפול, בתחום ייחודי זה.

ב ב ר כ ה ,

נחום איצקוביץ
המנהל הכללי

עבודת הצוות

תכלית הקמת הצוות הייתה לגבש קריטריונים ולבחון את פעילות הכתות הפוגעניות, לצורך קביעת מדיניות משרדית. חברי הצוות הם עובדי המשרד, אליהם חברה ע"ס שרון מלמד מעיריית תל-אביב, שתרמה מניסיונה במבצע "גאולה מרצון".

עבודת הצוות כללה ישיבות מליאה וכן פעילות בשלושה צוותי משנה: צוות משנה לכתובת הסקירה התיאורטית, צוות משנה לגיבוש הנחיות לעובדים הסוציאליים וצוות משנה לבחינת ההיבטים המשפטיים של פעילות הכתות.

בסיומה של כל ישיבה נכתב והופץ פרוטוקול מסכם.

עם הקמת הצוות, פורסם קול קורא שהזמין את הציבור להביע עמדה בנושא. בעקבות הפרסום, התקבלו למעלה מ-50 תגובות מגוונות, חלקן הציעו עצות והמלצות לפעולה, חלקן היו פניות אישיות ובקשות לתיאום פגישה.

הוחלט על ידי חברי הצוות, כי שני צוותי משנה המורכבים מעובדות סוציאליות ייפגשו עם הפונים שהיו מעוניינים בפגישה עם חברי הצוות (בעיקר בני משפחה). שמיעת עדויות אלו סייעה רבות להבנת המורכבות של הנושא.

הצוות אף קיים שימוע ציבורי ונגיש לכל גורם העשוי להיות מושפע ולסייע לגיבוש ההמלצות. מומחים שונים מהארץ הוזמנו להציג את עמדתם בפני נציגי הצוות; חברי הצוות שמעו גם מנהלי מחלקות לשירותים חברתיים מהשלטון המקומי, אשר להם נגיעה לסוגיית הכתות.

בנוסף, במסגרת סיור לימודי כללי של יו"ר הצוות וחברים נוספים, נפגשו אלה עם כמה מהחוקרים והמטפלים המובילים בתחום, בארה"ב.

הצוות מודה לכל אותם פונים שנענו לקריאה, הציגו את עמדתם ותרמו רבות לגיבוש המסקנות ולהמלצות. תודה מיוחדת שמורה לדי"ר גבי זהר ולגב' מתי ליבליך, שתרמו רבות לגיבוש הדוח המסכם.

חברי הצוות (לפי סדר א"ב – שמות משפחה):

- מר נחום איצקוביץ, יו"ר
- עו"ד בתיה ארטמן, חברה
- עו"ס יעל הרמל, חברה
- מר מנחם וגשל, חבר
- עו"ס ניבה מילנר, חברה
- עו"ס שרון מלמד, חברה
- עו"ס חנה סלוצקי, חברה
- עו"ס יקותיאל צבע, חבר
- גב' אהובה קרקובר, חברה
- עו"ס מיכל רבין, חברה

- גב' חנה קופפר, עורכת הדוח
- מר עידו בנימין, מרכז

חברי הצוות מודים לחוקרים, למטפלים ולגורמים הרלוונטיים הנוספים, אשר ניאותו להיפגש עם חברי הצוות, העבירו חומרים ותרמו מזמנם ומידיעותיהם, כל זאת על מנת לסייע בהוצאת דוח זה "מהכח אל הפועל". להלן רשימה חלקית של גורמים אלה, שכן מתוך רצון לשמור על צנעת הפרט בחרנו שלא לפרסם את שמות המשפחות שהופיעו בפני הוועדה.

- ד"ר גבי זהר, עו"ס קליני, מטפל ויועץ למשפחות נפגעות כתות
- גב' מתי ליבליך, דוקטורנטית באוניברסיטה העברית בתחום נפגעי כתות, מלמדת במסגרות שונות ומנחה קבוצות הדרכה למטפלים
- ד"ר דוד גרין, מומחה בפסיכולוגיה קלינית ומנהל "מכון גרין" לפסיכולוגיה מתקדמת בתל-אביב
- ד"ר עוזי שי, פסיכיאטר מחוז תל-אביב, משרד הבריאות
- גב' רחל ליכטנשטיין, מנהלת המרכז הישראלי לנפגעי כתות
- גב' שרונה בן משה, יועצת משפטית במרכז הישראלי לנפגעי כתות
- גב' נועה שלום, מנהלת אגף מזרח, עיריית תל-אביב
- גב' נועה שחם, מנהלת המחלקה לשירותים חברתיים גליל תחתון

- Steven Alan Hassan, Director of the Freedom of Mind Resource Center
- Professor Marc Galanter, M.D., Professor of Psychiatry at NYU
- Bill Goldberg, social worker and researcher
- Lorna Goldberg, social worker, certified psychoanalyst, psychotherapist and researcher
- Rick Ross, Executive Director of the Rick A. Ross Institute
- Arnold Markowitz, Director of the Cult Hotline and Clinic of the Jewish Board of Family and Children's Services in New York City

תקציר מנהלים

תופעת הכתות היא מורכבת ורבת פנים. בשל כך, השיח החברתי סביב התופעה אינו מאופיין בהסכמה רחבה ומבטא עמדות שונות ואף מנוגדות. תופעה זו קשורה בשינויים ערכיים עמוקים שהתרחשו בעשרות השנים האחרונות והביאו לערעור של המבנים החברתיים הקודמים. מבחינה של התופעה ומאפייניה עולה, כי המגויסים לכתות עוברים תהליך המרה במטרה להשיג שליטה, נאמנות ומחויבות מוחלטת להנהגת הכת. קשת הפגיעות שעלולות להיגרם כתוצאה מחברות בכת פוגענית היא רחבה, וכוללת פגיעות נפשיות, פגיעות פיזיות, פגיעות מיניות, פגיעות חברתיות ופגיעות כלכליות. לפיכך, יש צורך בגיבוש מדיניות ממשלתית בנדון.

בהיעדר גוף ממשלתי שאחראי לטיפול בבעיה זו, שר הרווחה והשירותים החברתיים לשעבר, ח"כ יצחק הרצוג, הורה למשרד לקחת על עצמו את משימת החקירה והלמידה של הנושא, ולבחון דרכים למתן סיוע וטיפול במקרים שמגיעים למחלקות לשירותים חברתיים או לגורמים אחרים במשרד. בהתאם לכך, נבחנה הסוגיה וגובשו המלצות בארבעה אפיקי פעולה:

פעולות מניעה

כלי המניעה המכוונים למניעת הצטרפותם של חברים חדשים לכתות והעלאת המודעות לתופעה בקרב הציבור הרחב, כמפורט להלן:

- **ייזום פעולות להעלאת מודעות בקרב הציבור הרחב** - הצוות ממליץ לערוך באופן תדיר מסעות פרסום להעלאת המודעות של הציבור הרחב לסכנות הטמונות בהצטרפות לכת ולסימני הזיהוי של קבוצות בעלות אופי כיתתי. נוסף על כך, יש להפעיל סדנאות בנושא כתות לבני נוער בבתי הספר התיכוניים ובתנועות נוער. בסדנאות יינתן מידע שיאפשר זיהוי של קבוצות בעלות אופי כיתתי והימנעות מהצטרפות אליהן. הצוות ממליץ גם לקיים סדנאות עבור הורים לבני נוער, על מנת להעלות את רמת המודעות ואת יכולתם לזהות קבוצות פוגעניות. יישום של פעולות אלה מחייב מעורבות של משרדים נוספים הפועלים תוך שיתוף פעולה בין-משרדי ובין-ארגוני, ובהם משרד החינוך ומשרד הקליטה.
- **הכשרת מטפלים ועובדים סוציאליים לזיהוי כתות וקורבנות פוטנציאליים** - הצוות ממליץ להכשיר אנשי מקצוע במגוון תחומים ובהם עובדים סוציאליים, מורים, יועצים חינוכיים, פסיכולוגים, פסיכיאטרים ורופאי משפחה, על מנת שיוכלו לזהות מבעוד מועד סימנים המעידים על הצטרפות לכתות. הכשרה זו חשובה משום שבשבועות הראשונים שלאחר ההצטרפות לכת, בטרם הושלם תהליך ההמרה, הסיכוי לחלץ את האדם מהכת גבוה יותר. הצוות ממליץ עוד שביה"ס המרכזי להכשרת עובדים לשירותי רווחה שבמשרד הרווחה והשירותים החברתיים יתחיל ללא דיחוי בבניית תוכניות הכשרה כאמור.
- **מחקר ובניית מאגר מידע בתחום הכתות** - המידע על פעילות הכתות בישראל והמחקר בתחום זה מצומצמים, ובוודאי בהשוואה לארה"ב ולמדעינות מערביות נוספות. לכן, הצוות ממליץ ליזום מחקרים וסקרים, על מנת לרכז את הנתונים על אודות טיב ושכיחות התופעה בארץ ולפתח דרכי התערבות המבוססות על ידע מחקרי ואמפירי ועל ידע של מומחיות מקצועית מהארץ ומהעולם.

התערבויות טיפוליות

מתן מענים טיפוליים לנפגעי כתות ובני משפחותיהם :

- **הקמת יחידה לטיפול בנפגעי כתות ובמשפחותיהם** - הצוות ממליץ להקים יחידה חדשה לטיפול בנפגעי כתות במשרד הרווחה והשירותים החברתיים. היחידה תפעל במסגרת השירות לרווחת הפרט והמשפחה באגף לשירותים אישיים וחברתיים, ובראשה יעמוד מפקח ארצי. היחידה תהיה אחראית על גיבוש מדיניות המשרד ודרכי המניעה וההתערבות בתחום זה, תצבור מידע וידע בתחום הטיפול בנפגעי כתות ותנחה את יחידות השדה באופן שיבטיח מענה אחיד ומקצועי בכל הרמות. היחידה תפעיל "צוות התערבות" ארצי. הצוות יפעל בכל מקום בו יידרש טיפול בנפגעי כתות ויעשה זאת באמצעות עובדי השדה במחלקות לשירותים חברתיים. הצוות יסתייע גם ביועצים ובמטפלים חיצוניים, כמפורט בהמשך. אלה יועסקו על ידי גוף חיצוני שייבחר במכרז. הצוות יתאם את פעילותו עם גופים נוספים ובהם גורמי אכיפת החוק וגורמים נוספים.
- **גיוס והכשרה של מטפלים מקצועיים ו"יועצי יציאה מהכת"** - הספרות המחקרית מעידה שעל מנת לטפל בנפגעי כתות, יש צורך בהיכרות עם התכנים הייחודיים לסוג זה של פגיעה. לכן, הצוות ממליץ לגייס ולהכשיר מטפלים מקצועיים שיתמחו בתחום הכתות, ויתנו מענה טיפולי לצרכי הנפגעים. בנוסף לכך, היחידה לטיפול בנפגעי כתות תגייס ותכשיר "יועצי יציאה מהכת" מקרב בוגרי הכתות (exit counselors). יועצים אלו יופעלו בכפוף למטפלים המקצועיים ועל פי שיקול דעתם, וילוו נפגעים שהיו חברים בכת מהם יצאו. ההיכרות המעמיקה של יועצי יציאה אלו עם מנהגי הכת ודרכי פעולתה עשויה לתרום תרומה ייחודית לשיקומם של נפגעי הכתות.
- **הקמת מוקד סיוע טלפוני המיועד לנפגעי כתות ולסביבתם הקרובה** - הצוות ממליץ להקים מוקד טלפוני שיפעל בכפוף ליחידה לטיפול בנפגעי כתות, וייתן מענה וסיוע זמינים לצרכי הנפגעים ובני משפחותיהם. הסיוע דרוש משום שחלק מהנפגעים המוצאים דרכם אל מחוץ לכת, חשים בדידות וחוסר יכולת לשקם את חייהם. גם מקורביהם נתונים פעמים רבות במצוקה וזקוקים לסיוע. יתרה מכך, המחקר מלמד שסיוע לבני המשפחה הוא בעל חשיבות מכרעת בהצלחת תהליך היציאה מהכת. המענים שיציע המוקד הטלפוני יכללו סיוע נפשי ראשוני, ייעוץ פרטני, מידע על מטפלים בתחום, קבוצות תמיכה, הפנייה במידת הצורך לגורמים המספקים צרכים חומריים בסיסיים ועוד.
- **הגדרת גמלת קיום של הביטוח הלאומי, לנפגעי כתות** - הצוות ממליץ להגדיר נפגעי כתות כבעלי נזקקות למשך שנה ולהעניק להם גמלת קיום שתאפשר הבטחת הכנסה במהלך תקופת שיקומם. הגמלה תסייע לנפגעי הכתות להשלים את תהליך השיקום במכלול תחומי חיים ובהם עבודה, לימודים ועוד. הגמלה תוענק כדמי קיום כחלק מתוכנית שיקומית, המתנהלת על בסיס יומי, שתגובש על ידי העו"ס המטפל במחלקה לשירותים חברתיים.

תיקוני חקיקה

נראה כי יש מקום לשקול מספר תיקוני חקיקה, היכולים לסייע בהתמודדות מול תופעות המאפיינות כתות. בטרם יקודמו ההצעות, יש צורך בשיתוף פעולה בין משרדי, לרבות בחינת אמצעי האכיפה הנדרשים ליישומם :

- **חקיקת חוק נגד פעילות כתות** - דוח זה מציע הגדרה למונח "כת" בהסתמך על הגדרות שונות של תיאורטיקנים, מטפלים וארגונים העוסקים בתחום. לכן, הצוות ממליץ לבחון אם הגדרת כת, כפי שמופיעה בדוח, יכולה לשמש כבסיס להצעת חוק נגד מנהגי כתות או כנגד פעילות של כתות.

- **תיקוני חקיקה בתחום עבירות המין** - הצוות ממליץ לשקול עריכת תיקונים בחוק העונשין, בנושא עבירות מין, ברוח התיקון שנעשה בחוק למניעת הטרדה מינית (תיקון מס' 6, תש"ע – 2010), אשר יכולים לתת מענה גם למקרים של פגיעה מינית במסגרת כתות.
- **תיקוני חקיקה לגבי חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות התשכ"ב - 1962** - הצוות ממליץ לשקול עריכת תיקון בחוק זה, כך שיצוין במפורש כי מצב בו אדם נתון לשליטה ממשית של אדם אחר בחייו או להשפעה בלתי הוגנת עליו, ייחשב כמצב בו אדם אינו מסוגל לדאוג לענייניו ולכן רשאי ביהמ"ש למנות לו אפוטרופוס.

החלטת ממשלה

- **שיתוף פעולה בין-משרדי ובין-ארגוני** - מההמלצות שלעיל עולה, שעל מנת להתמודד באופן מיטבי עם תופעת הכתות נדרש תיאום מלא בעבודתם של גופים ממסדיים ומקצועיים רבים: משרד הרווחה והשירותים החברתיים, משרד הבריאות, משרד החינוך, משרד השיכון, המשרד לביטחון פנים, משרד האוצר, משרד המשפטים, משטרת ישראל, ערכאות משפטיות שונות ובהן בתי המשפט לענייני משפחה ובתי הדין הרבניים, הרשויות המקומיות, ארגוני המגזר השלישי, גופי מחקר ועוד. לכן, הצוות ממליץ כי ממשלת ישראל תקבל החלטה בנושא זה ותגבש מדיניות כוללת, אשר תחייב את כל המשרדים לשתף פעולה לצורך בניית מערך התמודדות עם תופעת הכתות בישראל.

דוח זה מבקש לסקור את תופעת הכתות ואת הפעילות הפוגענית שמתרחשת בחלק מהן, אולם הוא מהווה סנונית ראשונה בלבד לעיסוק הממסדי בתחום זה. על מנת לכוון שיח ציבורי אפקטיבי, מתמשך ועקבי, יש צורך בהירתמות כוללת ובפעילות רב-מערכתית של משרדי ממשלה נוספים, רשויות אכיפת החוק, ארגוני המגזר השלישי העוסקים בתחום ואמצעי התקשורת.

חלק א': תופעת הכתות – סקירה תיאורטית והמלצות לפעולה

**כתיבה ועריכה: חנה קופפר ועו"ס יקותיאל צבע - האגף למחקר, תכנון והכשרה
משרד הרווחה והשירותים החברתיים**

מבוא

החוקרים העוסקים בתופעת הכתות קושרים בין ובין שינויים ערכיים וחברתיים עמוקים, שאפיינו את המחצית השנייה של המאה העשרים. שינויים אלה לוו בהקמתן של תנועות לקידום חברתי ששמו דגש על זכויות אדם, חופש ואינדיווידואליזם, בירידת קרנם של מבנים חברתיים מסורתיים, בהתערערות רשתות התמיכה המשפחתיות והקהילתיות ובניעות גיאוגרפית וחברתית גבוהה. לעתים, לוו אלה בהתחזקותם של מבנים חברתיים אלטרנטיביים, בהם קבוצות השווים ומסגרות חברתיות חוץ-משפחתיות (גרין, 1986; Whitsett, 1992; Kohut, 1977).

תהליכים אלו לא פסחו על ישראל, בה הם התרחשו על רקע איום חיצוני מתמשך וקליטה מתמדת של עולים בני תרבויות שונות. הלחצים על החברה ישראלית גברו אף יותר לאחר מלחמת יום הכיפורים בשנת 1973. השבר של המיתוס הלאומי בדבר עליונות צבאית ישראלית ותחושת הביטחון שהתערערה, עוררו ייאוש בחלקים רחבים של החברה הישראלית¹. רבים החלו בתהליכים של חיפוש עצמי ואיתור משמעות חדשה לחייהם, חלקם תוך התמסרות לתפישה לפיה יש לחזור אל "הפשטות הטבעית" ושלילת דפוסי החיים המודרניים, שנתפשו כמשחיתים את בני האדם ומנצלים את תמימותם ובורותם (גרין, 1986).

בנסיבות אלו, רבים מצאו מענה לצורך במשמעות ובתחושת שייכות, בחברות בכתות². בישראל, כמו במדינות מערביות נוספות, רבות מהכתות שצמחו הבטיחו לחברייהן גאולה וטהרת נפש וחלק מהן אף החלו את דרכן כקבוצות שסיפקו משמעות, ערכיות ותחושת קהילתיות לחברייהן. אולם, פעמים רבות, קבוצות אלה, גם אם התבססו על תכנים מקובלים ולגיטימיים³, עשו שימוש בשיטות תרפויטיות לא קונבנציונליות, בשילוב עם לחץ קבוצתי, ניתוק פיזי, ניתוק תרבותי, חסכים פיזיולוגיים, יצירת בלבול מושגי ועוד. שיטות אלה עלולות להשפיע על המצב הנפשי ועל מבנה האישיות בכללותו (זהר, 1992). ואכן, רבים מחברי הכתות התמוטטו נפשית, חלקם אף ניסו ליטול את חייהם או הגיעו לאשפוזים בבתי חולים לחולי נפש⁴. תופעת הכתות היא, אם כן, מורכבת ורבת פנים, והשיח החברתי סביב התופעה אינו מאופיין בהסכמה רחבה.

הצורך בהתייחסות ממסדית לתופעת הכתות בישראל עלה לראשונה בתחילת שנות ה-80, עם היוודע תוצאותיה ההרסניות של פעילות הכת שהונהגה על ידי רינה שני, ובהן ניתוק מוחלט של חברי הכת ממשפחותיהם, שימוש בסמים והתאבדות של אחד מחברי הכת. בעקבות ההתאבדות, מינה ב-1983 שר החינוך דאז, זבולון המר, וועדה בין-משרדית בראשות סגניתו, ח"כ מרים תעסה-גלזר. תפקיד הוועדה היה לבדוק את מצב הכתות בישראל ולנסח המלצות עבודה. הוועדה בחנה בין היתר את הקבוצות הארי קרישנה, אושו (בגואן), המדיטציה הטרנסצנדנטלית, הסיינטולוגיה, אסט (המכונה כיום הפרום או לנדמרק), אימן ועוד. חלק מן הכתות הללו עדיין פעילות בארץ, חלקן הפסיקו את פעילותן ורבות אחרות הוקמו.

המלצות וועדת תעסה-גלזר, שפורסמו בדוח המלא בשנת 1987, התמקדו בארבעה תחומים עיקריים: איסוף, ריכוז והפצת מידע, וייזום מחקרים; עזרה לאוכלוסיות נפגעות; חינוך; חקיקה. כמו כן, הוועדה מנתה כמה תחומים שבהם מבוצעת פעילות עבריינית במסגרת הכתות, ביניהם העלמות מס, פגיעה בחוקי ההגירה, סחר

¹ על הגורמים להתעצמות תופעת הכתות בישראל ניתן לקרוא ביתר בפרוט באתר האינטרנט של המרכז הישראלי לנפגעי כתות - <http://www.infokatot.com/>, ואצל גרין (1986).

² על פי האקדמיה ללשון עברית, ההגייה הנכונה של המילה היא בחיריק – פתות. לדוגמא, תכני הקבלה או היוגה.

⁴ כפי שעולה מהעדויות המובאות באתר המרכז הישראלי לנפגעי כתות ומספרו של זהר (1992).

או שימוש בסמים, אגירת נשק ואימונים ללא רישיון, הונאה באיסוף תרומות וכספים ואלימות כלפי המתנגדים בקבוצה וכלפי החברים בה. אולם החלטת הממשלה משנת 1995, לפיה יש ליישם את המלצות הוועדה, לא הוצאה אל הפועל מאז, למעט במקרה אחד שבו הוגבלה פעילותה של כת האימן. מאז, ההערכה היא שגדל משמעותית מספר הכתות בישראל ומספרם של חברי הכתות מוערך בכמאה אלף⁵. חרף כל זאת, טרם נבנה מנגנון ממסדי המפקח על פעילותן של הכתות בישראל. יתרה מכך, השיח הציבורי בישראל, ובכלל זה המערכת הפוליטית, ארגוני המגזר השלישי והתקשורת, מיעט עד כה לעסוק באופן נרחב ועקבי בתופעה⁶, הן בשל הקושי באיתור כתות ובאיתור נפגעים והן בשל חוסר רצונם של נפגעי כתות להתעמת עם מנהיגי הכתות וחבריהן⁷.

במצב זה של היעדר אכיפה ופיקוח חלה תפנית בינואר 2010, אז נערך מבצע רב-מערכתי שמטרתו היתה לחשוף ולגדוע את פעילות הכת של גואל רצון. המבצע שזכה לכינוי "גאולה מרצון", נערך בשני אפיקים מקבילים: הראשון הוא אכיפה משטרתית וחוקית בגין עבירות פליליות שבוצעו בכת. השני הוא הענקת טיפול רב-מימדי וארוך טווח, הכולל שירותים פסיכו-סוציאליים, מענים חינוכיים, דיור ושירותים רפואיים לנשים ולילדים שהוצאו מן הכת. אלה מטופלים עד היום במחלקות לשירותים חברתיים בכמה מן הרשויות המקומיות בארץ, תוך פיקוח צמוד של מטה משרד הרווחה והשירותים החברתיים.

מקרה זה, על מורכבותו הרבה, שפך מחדש אור על מימדי תופעת הכתות בישראל וחומרתה. בהיעדר גוף ממשלתי שאחראי לטיפול בבעיה זו, שר הרווחה והשירותים החברתיים לשעבר, ח"כ יצחק הרצוג, הורה למשרד לקחת על עצמו את משימת החקירה והלמידה של הנושא, ולבחון דרכים למתן סיוע וטיפול במקרים שמגיעים למחלקות לשירותים חברתיים או לגורמים אחרים במשרד. חיבור זה מבקש לעסוק בהגדרת ובמיפוי תופעת הכתות, תוך עמידה על היבטים של מנהיגות בכתות ושימוש בשיטות של גיוס והמרה. כמו כן, החיבור יכלול התייחסות לאפיוני הנפגעים, לסוגי הפגיעות המתרחשות בכתות ולהיבטים של טיפול בנפגעי כתות.

⁵ נתון זה מתבסס על המידע שהתקבל מהמרכז הישראלי לנפגעי כתות. המרכז עורך רישום של הפניות והאינפורמציה שמגיעה בנוגע לנפגעים ולכתות הפועלות בישראל. בארה"ב, מוערך מספר הכתות בכ-3,000 ומספר החברים בהן בכשניים עד שלושה מיליון (West & Singer, 1980; Whitsett, 1992).

⁶ עם זאת, ון דריאל וריצ'רדסון (1988) מצאו במחקר שערכו בכמה מהעיתונים המובילים בארה"ב, כי מרבית הסיקור הציג כתות כתנועות בעלות מאפיינים ופרקטיקות בעייתיים ושנויים במחלוקת.

⁷ לסוגיה זו נתייחס ביתר פירוט בהמשך.

1. קשיים בהגדרת כת ומאפייניה

קיימים קשיים רבים בהגדרת "כת" ובזיהוי המאפיינים שלה. קשיים אלו נובעים ממספר סיבות: בהיבט הנורמטיבי, אין קונצנזוס חברתי סביב ההיבטים השליליים של התופעה והצורך במיגורה, וקיימות תפישות שונות ואף מנוגדות בעניין הלגיטימציה שיש לתת לתופעה זו. שתי האסכולות המובילות בתחום זה הן המצדדים (cult sympathizers) והמבקרים (cult critics). המצדדים בתופעה סבורים שמדובר בתרבות חלופית ולגיטימית ואילו המבקרים טוענים שחלק מן הכתות פוגעניות בהיבטים שונים – פסיכולוגיים, פיזיים, כלכליים וחברתיים (Aronoff, Lynn & Malinoski, 2000). קושי נוסף, מהותי באופיו, נובע מהשונות הגדולה הקיימת בין הכתות ומקשה על ניסוח הגדרה כוללת (גרין, 1986). בנוסף לכך, האבחנה בין כתות לבין קבוצות חברתיות אחרות, הן קבוצות דתיות וסקטות⁸ (religious movements and sects), זאת בשל הדמיון ביניהן בכל הנוגע למאפיינים ולפרקטיקות (גרין, 2010; Durocher, 1999; Ogloff & Pfeifer, 1992; Crnic, 2009)⁹.

גם בזירה המשפטית קיימים קשיים שונים הנובעים מהיעדר הגדרה אחידה לתופעה זו. בין הקשיים הללו ניתן למנות את הפגיעה הפוטנציאלית של חקיקה נגד כתות בחופש הדת והפולחן הדתי, ואת הקושי בהטלת סנקציות חוקיות על קבוצות בעלות אופי כתתי. זאת משום שהשיטות העיקריות הנהוגות בכתות, כמו עבודת אלילים, כינון יחסים מיניים לא נורמטיביים ומגורים בקומונות, אינן אסורות על פי חוק כל עוד הן מבוצעות בהסכמת כל הצדדים המעורבים (Ogloff & Pfeifer, 1992). עם זאת, במקרים מסוימים ניתן להיעזר בחוקים האוסרים על החזקת אנשים בתנאי עבדות, התעללות בילדים והזנחתם ועוד. בשל העמימות החוקית והקושי בניסוח רגולציה ייעודית לתחום הכתות, בישראל ובמרבית המדינות המערביות האחרות לא חוקקו חוקים האוסרים את פעילותן של כתות ושבוערתם ניתן לפרק כתות¹⁰. יתרה מכך, מפאת פחד ובושה, "שורדי" כתות מעדיפים שלא לצאת בריש גלי נגד פעילות הכתות שמהן יצאו ולכן במקרים רבים הם אינם מגישים תביעות בבתי משפט, מה שמקשה עוד יותר על המבקשים לצאת נגדן באמצעות כלים חוקיים (Anthony & Robbins, 1992)¹¹.

⁸ סקטה (sect) היא קבוצה דתית שפרשה מהזרמים הדתיים המקובלים והיא נבדלת מכת במידת הקיצוניות של השיטות הנהוגות בה, הפחותה מזו הקיימת בכת (גרין, 1986).

⁹ גרין, ד' "חומר רקע לכתובת הוראות התע"ס בענייני כתות בישראל" (תכתובת אישית, יולי, 2010).

¹⁰ יוצאות מן הכלל בנושא החקיקה הן צרפת ובלגיה, בהן נחקקו חוקים האוסרים את פעילותן של כתות ומאפשרים, במקרים מסוימים, לפרק קבוצות בעלות אופי כיתתי, שנמצא כי שעבדו או ניצלו את חבריהן.

¹¹ התביעות שהוגשו בארה"ב היו בזירה האזרחית והוגשו על ידי חברי כת לשעבר שעברו מניפולציות וכפייה פסיכולוגית וחוו סוגים שונים של תסמינים פוסט-טראומטיים כתוצאה מחברותם בכת. הפיצויים שנתבעו במקרים אלה היו בגין עוולות נזיקיות שונות כמו כליאת שווא, גרימת סבל נפשי במכוון והונאה. פעמים רבות תביעות אלה לא צלחו בשל המהימנות הרעועה או אי הקבילות של עדויות החברים לשעבר בכתות, אשר עם עזיבתם, הביעו התנגדות קיצונית לפעילות הכת והתקשו לספק סיפורים קוהרנטיים העומדים בקני המידה המחמירים של מערכת המשפט.

2. הגדרות וסיווגים מקובלים של כתות

למרות הקשיים הרבים שמנינו בהגדרת כתות, ארגונים שונים בארץ ובעולם, כמו גם תיאורטיקנים ומטפלים, עסקו בכך והציעו כמה הגדרות וסיווגים המסייעים בהמשגת התופעה ובמיפוייה. נסקור להלן הגדרות שונות של חוקרים, מטפלים וארגונים בארץ ובעולם.

2.1 הגדרות של חוקרים ומטפלים

הוכמן (1984)¹² מגדיר כתות כארגונים המעצבים מחדש את האישיות והגדרת העצמי של האינדיבידואל, כך שיתאים לקודים ההתנהגותיים החדשים וישרת היטב את צרכי הארגון. מתוך כך, ארגונים אלה אוסרים על פרקטיקות מסוימות ומנחילים אחרות, תוך נטרול של היכולת להטיל ספק ולהעביר ביקורת. בנוסף, הם מעודדים יצירה של מנטאליות אליטיסטית המאפשרת לחבריהם לראות עצמם כחלוצים ש"ראו את האור" ונאבקים על מנת להפיץ את תורתם, חרף ההתנגדות שבה הם נתקלים מצד כוחות עוינים.

מייקל לנגון (1993) מבכר את המונח "New Religious Movements" (קבוצות דתיות חדשות) על פני המונח "Cults" (כתות) וטוען כי בקבוצות מסוג זה מתקיימת מידה מרובה של מסירות או הערצה לאדם, רעיון או ישות; העושות שימוש בשיטות של רפורמת חשיבה במטרה לשכנע, לשלוט, או להעביר תהליך של אינטגרציה או רה-סוציאליזציה, כך שחבריהן יפתחו נאמנות מוחלטת לערכיהן, אמונותיהן וכיו"ב; המעודדות תלות מנטאלית ורגשית בקרב החברים; המנצלות את החברים על מנת לקדם את מטרות המנהיגים; והגורמות לנזק פסיכולוגי בקרב חברי הקבוצות, משפחותיהם והקהילה הסובבת.

בדומה ללנגון, מרגרט תלר-זינגר (2003) מתמקדת ביחסי התלות המתפתחים מתוך האמונה כי לאותו מנהיג כישרונות, ידע או יכולות מיוחדים ויוצאי דופן. תלר-זינגר טבעה את המונח "Cultic Relationships", אשר לשיטתה מתאר בצורה מדויקת יותר את התהליכים והיחסים המתקיימים במסגרות כיתתיות והמעודדים תלות מוחלטת של קבוצת אנשים באדם אחד, לצורך קבלת מרבית ההחלטות בחיים.

המטפל סטיבן חסן, שהיה בעצמו חבר כת ה-*Moonies (Unification Church)* וכיום הוא מסייע לנפגעי כתות, מתמקד בספרו *Releasing the Bonds* בפוטנציאל השלילי של הכתות ומסביר כי "בכתות פוגעניות, נמצא דפוסי התנהגות דומים, שיוצרים את ההבדל בין לבין גופים אחרים. כשלומדים לזהות את הדפוסים הללו, ניתן לדעת אם מדובר בכת. כתות הן פוגעניות בשל השימוש שהן עושות בשיטות של "mind control", כדי לדכא את רצונו החופשי של אדם ולהפכו לתלוי במנהיג הקבוצה. כת פוגענית מתפקדת כאוטוריטה המושתתת על מנהיג או קבוצת מנהיגים שיש להם שליטה מלאה בקבוצה. רבים ממנהיגי הכתות ניחנו בעוצמה ובכריזמה. בשתי אלה כשלעצמן אין כל רע, אך יש בהן משום פוטנציאל לניצול של חברי הקבוצה. קבוצה הופכת לפוגענית כשבפעולותיו של המנהיג נעשה שימוש בכריזמה ובעוצמה שלו כדי לגרום לאובדן האינדיבידואליות והרצון החופשי של חברי הקבוצה"¹³.

¹² בתוך: Tourish & Pinnington, 2002.

¹³ התרגום נלקח מתוך אתר המרכז הישראלי לנפגעי כתות.

2.2 הגדרות של ארגונים בעולם ובארץ

לצד ההגדרות שטבעו חוקרים ומטפלים, המתמקדות ביחסים המתקיימים בתוך הכתות ובהשלכות השליליות על חברי הכתות, קיימות גם הגדרות של ארגונים חברתיים, השמות דגש על הפעילות הלא-נורמטיבית המתרחשת בכתות ועל ההשפעות השליליות שיש לפעילות זו על הפרט, המשפחה והחברה.

הארגון האמריקאי (AFF) American Family Foundation מגדיר כתות כ'ארגון או תנועה המפגינים מסירות רבה או מוגזמת לאדם, רעיון או חפץ, ועושים שימוש בשיטות שכנוע ושליטה מניפולטיביות, כופות ולא אתיות ושעניין קידום המטרות של מנהיג הקבוצה, תוך פגיעה או גרימת נזק ממשי לחברים בארגון, למשפחותיהם או לקהילה (American Family Foundation, 1986).

הארגון הקנדי לחקר הכתות, Info-Cult, טבע בראשית שנות התשעים של המאה ה-20 הגדרה דומה לזו של ה-AFF, לפיה כת היא: "קבוצה מניפולטיבית, המנצלת את חבריה ועלולה לגרום להם לנזקים פסיכולוגיים, כלכליים ואף לפגיעה פיזית. הקבוצה מכתובה באופן טוטאלי את אופי ההתנהגות, החשיבה והרגשות של החברים בה. שיטות שונות של מניפולציות משמשות בה, כדי להפוך מגויס חדש לחבר כת לויאלי, צייתן וכנוע". ה-Info-Cult מוסיף על כך ומתייחס לסטאטוס המיוחד של הקבוצות הכיתתיות ומנהיגיהן. "המעמד המיוחד הזה מציב אותן בסתירה לנורמות ולתפישות החברתיות המקובלות וכן לתא המשפחתי ולערכיו. כתות נוהגות להסתיר את אופיין ומטרותיהן האמיתיות מחברים עתידיים, באמצעות פעילות מטעה ומוליכת שולל שנועדה לפתות מגויסים חדשים"¹⁴.

המרכז הישראלי לנפגעי כתות מגדיר "כת" כקבוצה פסאודו-רוחנית או קבוצת לימוד רוחנית המשעבדת את אנשיה. השעבוד הנו נפשי וכלכלי, לעתים אף מיני. לקבוצה יש מנהיג, הטוען שבידיו אמת אבסולוטית[...] המנהיג הוא האמת, האמת היא המנהיג ושני אלה אינם ניתנים להפרדה. בנוסף, כל הכתות מושתתות על תרגולים שונים, כגון מדיטציה או דינאמיקה קבוצתית ומבלי שמבצעים את התרגול, לא ניתן להיות בכת. הגדרה זו דומה לקודמותיה בהיבטים של הסטאטוס המיוחד של הכת והשימוש בשיטות השליטה והשכנוע. עם זאת, המרכז הישראלי לנפגעי כתות ממשיג את הפעילות הכיתתית באמצעות המונח של שעבוד, שיש בו בכדי לבטל את עצמיות האדם ולהכפיף אותו לפרקטיקות הקיצוניות הנהוגות בכתות.

מההגדרות שלעיל ניתן ללמוד, שכת מתאפיינת בהתלכדות סביב מנהיג, רעיון או ישות; מייחסת מעמד של אמת אבסולוטית ומקודשת לדוקטרינה המקובלת; עושה שימוש בשיטות מניפולטיביות של שליטה ושכנוע; ומשעבדת את חבריה. נוסף על הגדרת התופעה, השונות הגדולה הקיימת בין הכתות, מעלה את הצורך ביצירת סיווגים שיאפשרו מיפוי של התופעה.

¹⁴ למידע נוסף, ניתן לבקר באתר הארגון בכתובת: <http://infosect.freeshell.org/infocult/ic-home.html>
עמ' 16 מתוך 48

2.3 סיווגים של כתות

ניתן לארגן ולמייין כתות לפי עקרונות סיווג שונים, המופיעים בספרות המחקרית הקיימת ומציעים שני צירים למיון הכתות: הציר האידיאולוגי, המתמקד באג'נדה של הכת או בשיטות שהיא מנהיגה, והציר הצורני או הארגוני, המתמקד במבנה הכת.

גריין (1986) מציע סיווג המתבסס על האידיאולוגיה או האג'נדה הדומיננטית בכת ומחלק את הכתות הקיימות לארבע קטגוריות עיקריות: א. כתות שהדת היא מרכיב מרכזי באידיאולוגיה שלהן (בעלות אוריינטציה מערבית, נוצרית או יהודית, או שילוב של אלה); ב. כתות בעלות אוריינטציה דתית מזרחית, ובעיקר הינדואיסטית; ג. כתות בעלות תפישה אזוטריה, הכוללת גם אלמנטים מיסטיים, פילוסופים-מדעיים וטיפוליים; ד. כתות או ארגונים המתיימרים להציע טיפול לחבריהם, שאינם מתבססים על אידיאולוגיה או סמליות מיסטית או דתית. חסן (1988) מציע צורת מיון דומה המתבססת על האג'נדה הדומיננטית של הכת. לשיטתו, ניתן לחלק ארגונים אלה לארבע קבוצות עיקריות: א. קבוצות דתיות; ב. קבוצות פוליטיות; ג. קבוצות העוסקות בפעילות חינוכית או פסיכותראפית; ד. קבוצות מסחריות.

זהר (1992) מציע צורת מיון נוספת, שונה במהותה, המתמקדת במבנה הארגוני והצורני של הכתות השונות:

- **כתות סגורות** – כתות קומונריות שחבריהן מתגוררים בטריטוריה אחת, לרוב במבנים שכורים. לקומונה מנהיג אחד ומבנה היררכי, ללא יכולת לבחור באופן דמוקרטי את ממלאי התפקידים, כך שמעמד החברים בכת אינו שווה. בכת סגורה ישנה תחושה חזקה של לכידות, שמירה קפדנית על חוקים ומצוות ולחץ קבוצתי רב עוצמה. הדוגמאות הבולטות לכתות מסוג זה הן *הרי קרישנה* והכת של רינה שני (שאינה קיימת עוד בישראל).
- **כתות פתוחות או סגורות למחצה** – כתות המפעילות מרכז פולחני או לימודי, שבו מבוצעת הפעילות הלימודית והרוחנית של הכת. החברים בכת מעין זו חיים במסגרות חברתיות נוספות, נחשפים לאנשים שאינם חברים בכת במקומות עבודה, ובמסגרות משפחתיות וחברתיות אחרות, ונפגשים לצורך פעילות לימודית ורוחנית של הכת כמה פעמים בשבוע. כתוצאה מכך, רמת ההיבדלות שלהם נמוכה מזו שבכתות סגורות ומורגשת פחות, לפחות לסביבה החיצונית. הסיינטולוגיה והאימן הן דוגמאות לכתות מסוג זה.
- **שיטות לטיפול המוני** – קורסים וסמינרים בהם נלמדים תרגולים להשגת שלוה, מימוש הפוטנציאל האישי, הגברת הריכוז, הישגים גבוהים יותר וכיו"ב. הקורסים מועברים על ידי כתות המבקשות להעצים את כוחן ולהגדיל את מספר מאמיניהן, על ידי הפצת השיטות הטיפוליות שלהן. שיטות אלה עושות שימוש במניפולציות שכליות ומנטליות, שעלולות לגרום לשינויים במצב ההכרתי. דוגמא בולטת לכת מסוג זה היא תנועת *המדיטציה הטרנסנדנטלית*.
- **מרתונים פסיכולוגיים** – פורמט של קורסים וסמינרים שפותח בשנות השמונים, בהם נלמדות שיטות בעיקר מתחום הפסיכולוגיה החברתית, הפסיכו-דרמה, ההיפנוזה, הריפוי בתנועה ושיטות תרפויטיות נוספות המאפשרות מתן טיפול המוני בפרק זמן קצר ומרוכז מאד. השינוי הפסיכולוגי במרתונים אלה מושג באמצעות שליטה מזערית במצבם של מאות המשתתפים, תוך שימוש בשיטות קוטביות של השפלה ורוממות, וידויים פומביים והפעלת לחץ קבוצתי. לאחר השלמת הקורס, מוצעות סדנאות המשך לצורך ביסוס והעמקת ההשפעה של הכת בקרב המשתתפים. אסט (כיום מוכרת כ*לנדמרק* או *הפורום*) ו*הומניקיישן (I.M)* הן שתיים מהכתות המשתמשות בשיטות אלו.

בנוסף לסיווגים אלה, ניתן למיין את הכתות בהתאם למאפיינים הסוציולוגיים המרכזיים בפעילותן (Langone & Lalich, 2006):

- **מנהיגות:** הכת מרוכזת סביב אדם כריזמטי בעל כושר מנהיגות יוצא דופן. המנהיג מטיל טאבו וסנקציות על התנהלות החברים, ומכתיב אורח חיים מפורט לחברי הכת¹⁵.
- **סודיות:** המצטרפים לכת עוברים טקס חניכה שבו הם מתחייבים לנאמנות ולשמירה על סודיות.
- **התנתקות:** עידוד עד כפייה של ניתוק הקשרים החברתיים הישנים, תוך הסתגרות והתבדלות מפני העולם החיצוני.
- **אדיקות:** תביעה לאדיקות פולחנית עזה, ללא שאלת שאלות או הטלת ספק.
- **ציות:** דרישת ציות וכפיפות מוחלטת למנהיג הכת והטלת סנקציות כאשר אלה אינן ממולאות כנדרש.
- **מיסיונריות:** פעילות לשם גיוס חברים נוספים.
- **גיוס כספים:** עיסוק של חברי הכת בגיוס משאבים כלכליים ואחרים עבור הכת ומנהיגה.
- **ויתור על רכוש:** תביעה להקדשת הרכוש הפרטי לכת או למנהיגה.
- **סולידיאריות בין חברי הכת:** עידוד הדדי בין חברי הכת, המתאפיין בגילויים חריגים של אמפתיה. יצירת קרבה גדולה בין החברים והקדשת מרבית זמנם לפעילות בתוך הקבוצה או למען תועלתה.
- **דוקטרינה:** אידיאולוגיה העומדת בבסיס פעילות הכת, מסבירה ומפרשת את העולם בצורה חדשה, תוך שימוש בשיטות של שינוי תודעה (מדיטציות וכיו"ב), המשמרות את הנאמנות לכת ולמנהיג.
- **טקסיות:** הקפדה על קיום טקסים כחלק מתהליך האינדוקטרינציה שעוברים חברי הכת.

בנוסף, ליבליך הציעה למיין כתות לפי מידת הפוגענות שלהן, או המידה שבה הן עושות שימוש בשיטות פוגעניות. צורת מיון זו עשויה לסייע בהיבט של ניסוח עקרונות המדיניות הנהוגה בתחום, כמו גם בקביעת סדר העדיפויות בשלב יישום המדיניות (ליבליך, תכתובת אישית, 17.01.2011).

כלי הסיווג והמאפיינים הסוציולוגיים שהוצגו לעיל מסייעים במיפוי תופעת הכתות, תוך שימת לב להבדלים בין הכתות. מהם עולה, כי לא ניתן להסתכל על כתות כעל מקשה אחת או קבוצות בעלות מבנה אחיד, אלא ישנם מאפיינים בסיסיים שניתן לזהות במרבית הכתות, אך גם הבדלים באופיין ובדרכי פעולתן. לאור זאת, על מנת שניתן יהיה למפות את הכתות ופעילותן, יש להתייחס לסיווגים שהוצעו כאל רצפים. על פני הרצפים הללו, ניתן יהיה למקם את הקבוצות השונות ביתר דיוק.

¹⁵ בכתות מסוימות, בהן קיים מערך היררכי מורכב יותר או כאשר הן מבוזרות, מנהיג העל של הכת ממנה מנהיגים או מאסטרים הכפופים ישירות אליו ומנהלים את פעילות הכת.

בהתבסס על ההגדרות והסיווגים שנסקרו לעיל, צוות משרד הרווחה והשירותים החברתיים אימץ את ההגדרה הבאה :

כתות פוגעניות הן קבוצות המתלכדות סביב אדם או רעיון, תוך שימוש בשיטות של שליטה בתהליכי החשיבה ובדפוסי ההתנהגות, לצורך יצירת זהות נבדלת מהחברה ותוך שימוש במצגי שווא. קבוצות אלה מעודדות לרוב תלות נפשית, נאמנות, ציות וכפיפות למנהיג הכת ולמטרותיו, מנצלות את חבריהן לצורך קידום מטרות הכת, וגורמות לנזקים נפשיים, פיזיים, כלכליים וחברתיים (באחד או יותר מהתחומים), בקרב חברי הקבוצות, משפחותיהם והקהילה הסובבת.

לאור הגדרה זו, נעסוק כעת בשיטות המנהיגות ובתהליכי הגיוס וההמרה הנהוגות בכתות.

3. שיטות של מנהיגות, גיוס והמרה¹⁶

3.1 דמות המנהיג

כת נשלטת לרוב על ידי מנהיג אחד (גרין, 2010), בדרך כלל מייסד הקבוצה, והוא השולט בתהליכי קבלת ההחלטות המתרחשים במסגרת הקבוצה. דמותו של המנהיג שנויה במחלוקת. ליבליך (2009) טוענת כי "התופעה של מורים רוחניים הגורמים נזקים לתלמידים נפוצה היום עד מאד בעולם בכלל ובישראל בפרט... [אולם] נקודת המוצא היא ההנחה, שרוב המורים הנקראים רוחניים אינם מתחילים דרכם כפושעים, אנסים ושרלטנים. אנו מניחים שמורים אלה אכן חוו בתחילת דרכם תובנה משמעותית..." (עמ' 281).

גרין (2010) מוסיף ומפרט כמה מאפיינים אישיותיים והתנהגותיים שבאמצעותם ניתן לרוב לזהות מנהיג כת:

- **כריזמה** – מקור סמכות המנהיג הוא האופי הכריזמטי, השתלטני וההחלטי שהוא מפגין כלפי חסידיו. תכונות אלה משמשות כמקור משיכה ושליטה בקבוצה.
- **סמכות מוחלטת** – המנהיג אינו נדרש לתת דין וחשבון על החלטותיו ומעשיו לאף גורם, פנימי או חיצוני.
- **ייעוד נעלה** – המנהיגות נתפשת כניתנת מתוקף קיומו של ייעוד ייחודי, הנובע מידע, תכונות וכוחות מטפיזיים יוצאי דופן. בהתאם לכך, חברי הכת מאמינים שמילוי דרישות המנהיג יקדם את הגאולה בעולם ואילו אי מילוי דרישותיו יגרום להכחדת העולם והאנושות.
- **פולחן האישיות** – מערכת היחסים בין המנהיג לחברי הקבוצה מושתתת על הערצה עיוורת ונטולת ביקורת.
- **בניית "גרעין קשה" של מאמינים** – מנהיג כת שואף לבנות תחילה "גרעין קשה" של מאמינים אדוקים ולאחר מכן, באמצעותם, להרחיב את מעגל המאמינים בו.
- **הסתמכות על כוח עליון** – מנהיג כת טוען כי הוא שואב את כוחו הדתי, התבונתי, הטיפולי או המוסרי מכוח עליון – אלוהי או מאגי, על-טבעי, דתי, פסבדו-מדעי או אזוטרי. טענה זו מעניקה את הבסיס האבסולוטי לאמירותיו ולתורתו.
- **מסר אמיתי וחדשני** – מנהיג כת משווק את המסר שלו כחדשני וייחודי, הסותר תזות מדעיות או דתיות קיימות. בהמשך, הוא מבסס את מעמד המסרים כדוגמות, כקביעות אקסיומטיות ולבסוף ככתבים מקודשים.
- **מבנה היררכי** – היחסים בין המנהיג לקבוצה מתקיימים במסגרת של מבנה היררכי, שבו מערכת תגמולים של שכר ועונש התקפה לעולם הזה ולעולם הבא. קיומה של מערכת זו מחייב צייתנות אבסולוטית למנהיג ולתורתו.
- **פער בין מסרים** – קיים פער בין המסרים הגלויים והמוצהרים של המנהיג, לפיהם הוא פועל מתוך מניעים אלטרואיסטים, לבין המניעים שלו בפועל – כוחנות, שליטה ושעבוד פיזי. פער זה עשוי ליצור דימוי של המנהיג כאדם מניפולטיבי, ציני, חסר מעצורים, שרלטן ונוכל, אולם מאחורי חזות זו עשוי להסתתר אדם הסובל מלקות או הפרעה נפשית חמורה.

¹⁶ המונחים גיוס והמרה משמשים את התיאורטיקנים בתחום, בבואם לדון בתהליכי הרה-סוציאליזציה שעוברים החברים, עם הצטרפותם לכת.

ההתלכדות סביב הכת מונעת, במידה מרובה, מעוצמתו של מנהיג הכת. עם זאת, ישנה חשיבות מכרעת לתהליך ההמרה שעוברים המצטרפים לכת, הכרוך בשימוש בשיטות של כפייה שפותחו לראשונה במטורים טוטליטאריים, כפי שיפורטו להלן. יש להניח שככל שההמרה לכת תהיה אפקטיבית יותר, כך תגבר מחויבותם של החברים כלפיה.

3.2 תהליכי גיוס והמרה

ליפטון (1961) זיהה את המאפיינים הבאים ובנה מודל המכונה "רפורמת החשיבה" (Thought Reform). מודל זה מונה שיטות המרה שונות, המהוות גם שלבים בתהליך ההמרה שעוברים רוב החברים בשלב הגיוס לכת. בדרך כלל, ניתן להשיג שליטה, נאמנות ומחויבות מוחלטת של חברי הכת באמצעות השימוש בשיטות הללו:

- **שליטה בסביבה** – מושגת באמצעות הגבלת אמצעי התקשורת של חברי הקבוצה עם העולם החיצוני לכת, ביניהם ניתן למנות ספרים, עיתונים, מכתבים, ביקורים מחברים ובני משפחה ועוד.
- **יצירת מניפולציה מיסטית** – שכנוע מגויסים פוטנציאליים שההצטרפות לכת טובת בחובה השתייכות לקבוצה המשרתת מטרה נעלה.
- **דרישה לטוהר** – דרישה למחויבות מוחלטת לכת ולעקרונותיה. אחת מהמטרות המפורשות של הקבוצה היא לייצר שינוי, בין אם ברמה הגלובלית, החברתית או האישית. מטרה זו ניתנת להשגה רק באמצעות דבקות מוחלטת בכת.
- **ויזויים וחשיפה קבוצתית** – חשיפה עצמית בלתי מבוקרת בפני חברי הקבוצה היא פרקטיקה שגורה, ומיושמת לרוב במסגרת האסיפות הכלליות של הקבוצה. החשיפה העצמית מתמקדת פעמים רבות בוידוי על חטאים, פגמים וספקות של החבר המתוודה ביחס להשתייכותו לקבוצה. באמצעות החשיפה העצמית, מועבר מסר חינוכי-הרתעתי, הן לחבר המתוודה הן לחברים המאזינים.
- **מדע מקודש** – תפישת העולם של הקבוצה מקבלת מעמד של אמת אבסולוטית, שבכוחה להסביר כל תופעה בעולם. בהתאם לכך, הדוקטרינה שעליה נשענת פעילות הכת אינה נתונה לשינויים, תיקונים או הטלת ספק.
- **שפה טעונה** – לקבוצה אוצר מלים שנוצר במסגרת זו לשימושה הבלעדי. חברי הקבוצה חושבים תוך שימוש במונחי הדוקטרינה בלבד. הטרמינולוגיה שבה נעשה שימוש במסגרת הקבוצה אינה מאפשרת פיתוח של חשיבה ביקורתית, והיא מחייבת אימוץ ראייה דיכוטומית של הקבוצה כבסיס לכל מה שראוי וטוב, לעומת העולם החיצוני כמקור לרוע.
- **הדוקטרינה מעל האדם** – כל חוויות העבר ומאפייני העצמי של האדם מפורשים מחדש באופן שלילי בהתאם לאידיאולוגיה של הכת, המוצגת כערך עליון.
- **יתור הקיום** – גאולה אפשרית רק באמצעות השתייכות לקבוצה. עזיבת הקבוצה משמעה אבדון.

הולט (בתוך גרין, 1986) שקד על המשך הפיתוח של המודל של ליפטון וניסח רשימה של תנאים מבניים ופסיכולוגיים הכרחיים לביצוע רפורמת חשיבה:

- הפעלת תהליך ממושך בן חודשים ולעתים אף שנים;
- וידוא שהתהליך נמשך על פני כל שעות היממה;
- קיום התהליך באווירה מבוקרת שאינה מאפשרת חשיפה למידע חיצוני;
- שילוב יסודות של שליטה המבוססים על ניתוק מהתמיכה של המעגל החברתי הישן וקבלת העקרונות והאמונות של המעגל החברתי החדש;
- ביסוסה של רפורמת החשיבה כתהליך אינדיבידואלי;
- שמירה על חוסר פרטיות מוחלט;
- איום על האישיות הקודמת;
- הפעלת שיטת תגמולים של שכר ועונש;
- כינון מחויבות רגשית מוחלטת למערכת האמונות החדשה;
- כינון המוות הסמלי של האישיות הישנה;
- עידוד המומרים לפעול לגיוס והמרת חברים נוספים;
- בנייה של הזהות החדשה.

רפורמת החשיבה מאפשרת השגת שליטה מוחלטת בתהליכי החשיבה ובדפוסי ההתנהגות של החברים בכת, תוך ניתוקם מהאישיות המקורית שלהם. מצב מתמשך זה מכונה "mind control" והוא שנוי במחלוקת בקרב הקהילה המדעית והטיפולית העוסקת בתחום. מעברו הראשון של הדיון הציבורי עומדת פרופ' תלר-זינגר שהטמיעה את השימוש במושג בהקשר של הפעילות הפוגענית בכתות, וטענה כי חלק מהתרגולים המיושמים בכתות, כמו חזרה אובססיבית על מנטרות, תפילות ומטלות חד-גוניות, התמקדות בחטאים ובאשמה והפעלת לחץ קבוצתי אינטנסיבי, עלולים להזין תהליכים כפויים ואפילו היפנוטיים במקרים מסוימים, המשתקים את הרצון החופשי ומשעבדים כליל את חבר הכת (Thaler-Singer, 2003). תלר-זינגר אף העידה בעניין זה במאות משפטים, במהלך שנות ה-70 וה-80 של המאה העשרים¹⁷. מן העבר השני של המחלוקת, עומדים כמה מהחוקרים המובילים בתחום זה, כמו ריצ'רדסון, ברומלי, זבלוקי ורובינס¹⁸. הם טוענים שקשה להוכיח את התרחשותו והשלכותיו של ה-mind control, הן בזירה המדעית והן בזירה המשפטית. ריצ'רדסון סבור כי מקורן של טענות אלה הוא במאבקים פוליטיים בעיקרם, שכן בארה"ב הן מועלות מתוך ניסיון להגביל את חופש הדת והפולחן (Richardson, 1991). חרף הויכוח הניטש בנושא זה, מטפלים העוסקים בתחום זה בישראל¹⁹ טוענים כי מניסיונם הטיפולי רב השנים, עולה שנעשה שימוש בשיטות של mind control, כחלק מתהליכי הגיוס וההמרה לכתות.

¹⁷ ליבליך מ., תכתובת אישית, 17.01.2011.

¹⁸ ריצ'רדסון וברומלי כתבו ספר מרכזי בתחום זה: *The Brainwashing/Deprogramming Controversy: Sociological, Psychological, legal and Historical Perspectives*.

ריצ'רדסון אף אחראי לכמה פרסומים נוספים בתחום (כמפורט ברשימת המקורות המצורפת). גם זבלוקי ורובינס פרסמו ספר חשוב בנושא זה: *Misunderstanding Cults: Searching for Objectivity in a Controversial*. Field

¹⁹ זהר, ג., תכתובת אישית, 17.01.2011; ליבליך, מ., תכתובת אישית, 17.01.2011.

זימברדו (2002) מתאר את ה-mind control כמצב שבו הרצון החופשי של הפרט או הקולקטיב מצוי בסכנה נוכח פעולתם של גורמים המשנים או מעוותים את תפישת העולם, המוטיבציה לפעולה, ההשפעה, הקוגניציה וההתנהגות. חסן (1988) מוסיף כי ניתן לפרוט מצב זה לארבעה רכיבים עיקריים:

- שליטה בהתנהגות (Behavior Control) - ויסות ובקרה של הסביבה הפיזית של חבר הכת, ובכלל זה מקום המגורים, סגנון הלבוש, סוג האוכל, מינון השינה, מקום העבודה, השתתפות בטקסים ופולחנים ועוד.
- שליטה במחשבה (Thought Control) – הפנמה של דוקטרינת הכת כאמת מוחלטת. הדוקטרינה לא רק משמשת לצורך סינון של מידע שמקורו בעולם החיצוני, אלא גם מכתיבה את החשיבה הדיכוטומית של חבר הכת ביחס לתכנים שאליהם הוא נחשף.
- שליטה ברגש (Emotional Control) – תמרון רגשי, הכולל גם יצירת טווח צר של רגשות זמינים לשימוש עבור חבר הכת, המרכזיים שבהם הם אשמה ופחד. רגשות נוספים הם נאמנות ומסירות כלפי הכת ומנהיגיה.
- שליטה במידע (Information Control) – מניעה גורפת של גישה למידע שמקורו בעולם החיצוני, כמו עיתונים וכתבי עת, טלוויזיה ורדיו. בנוסף, ניטור האינפורמציה המועברת בקשרים בינאישיים, הן בין חברי הכת לבין עצמם והן בין חברי הכת למשפחה וחברים שאינם בכת.

לכל אחד מסוגי השליטה הללו השפעה מכרעת על עיצוב התהליכים הנפשיים והמנטאליים שעובר החבר בכת ויחדיו הם יוצרים רשת של שליטה טוטאלית (חסן, 1988).

4. אפיון הנפגעים והפגיעות

השימוש בשיטות של רפורמת חשיבה בכתות גורם לפגיעות במספר היבטים. בפרק זה נאפיין את נפגעי הכתות ונתאר את סוגי הפגיעות שלהן הם חשופים.

4.1 אפיון הנפגעים²⁰

הספרות המחקרית עוסקת בעיקר בנפגעים הישירים מפעילות הכתות, כלומר, החברים בהן וילדיהם החיים איתם. ממחקרים שנעשו בתחום זה עולה, כי למאפיינים סוציו-אקונומיים עשוי להיות קשר להצטרפות לכת. הספרות המחקרית מצביעה על כך שהרוב המכריע של החברים בכתות מגיע מרקע סוציו-אקונומי בינוני או בינוני-גבוה (אמיר, 1992). גם לגיל ולסטאטוס האישי קשר לחברות בכתות. המצטרפים לכתות הם בני 18-35 ואילו גיל ההצטרפות הממוצע עומד על 25, כאשר מרבית המצטרפים (כ-60%) הם בני 18-28. כלומר, מתבגרים צעירים בשנות ה-20 לחייהם מועדים יותר לחברות בכת ממבוגרים בשנות ה-30 ומעלה. בנוסף, מרבית המצטרפים לכתות (70%) הם רווקים וכ-20% נשואים. השאר גרושים או פרודים (Galanter, 1996; Langone, 1996; Gasde & Block, 1998; Aronoff, Lynn & Malinoski, 2000; Dawson, 2003). לעומת זאת, בחינה של מאפייני המגדר והרקע משפחתי, אינה מעלה הבדלים משמעותיים שעשויים להסביר את ההחלטה להצטרף לכת, שכן לנשים אמנם ייצוג גבוה יותר מאשר לגברים, אולם מדובר בהבדל זניח.

גם הרקע המשפחתי שממנו מגיע חלק ניכר מהחברים בכת אינו מהווה גורם משמעותי. לשני שליש מהחברים הורים שחיו יחדיו בעת ההצטרפות לכת ושליש הם ילדים להורים פרודים או גרושים. עם זאת, מרביתם העידו על חסך באינטראקציה רגשית משמעותית עם בני המשפחה הגרעינית, טרם ההצטרפות לכת. מצב זה גרם לתחושות של דיכאון, חוסר ביטחון וחוסר שביעות רצון (אמיר, 1992). זהר (1992) אף מזהה קווי אישיות ומאפיינים נסיבתיים המשותפים למצטרפים לכתות: חיפוש אחר קשר אנושי; צורך בהתנסות חווייתית; צורך בסמכות; רצון בניהול אורח חיים "טבעי"; התרחקות מגברים (רלוונטי לנשים בכתות מסורתיות); וניהול אורח חיים בריא ואקולוגי. למעשה, המצטרפים לכתות נמצאים פעמים רבות במצבי משבר בחייהם (פופר, 1998) או בצמתים מרכזיים, כמו סיום תיכון, גיוס לצבא, סיום צבא טרום תחילת לימודים, מעבר בין מקומות עבודה וכיו"ב (גרין, 1986; זהר, 1992), אולם רק 6% היו מאושפזים בבתי חולים לחולי נפש לפני הצטרפותם לכת ומרביתם אינם בעלי היסטוריה של מחלות נפש (אמיר, 1992; Langone, 1993; Tobias & Lalich, 1994; Singer & Lalich, 1995; Lalich, 1996). בהקשר זה, בחינת שיעור השימוש בחומרים פסיכו-אקטיביים טרם ההצטרפות לכת מעלה, כי מעט פחות משליש השתמשו בסמים קשים ואילו 60% - בסמים קלים. רק 2% כלל לא השתמשו בסמים לפני ההצטרפות לכת (אמיר, 1992).

מהמחקרים שנסקרו לעיל עולה, כי חברים בכתות הם לרוב אנשים המתפקדים באופן נורמטיבי במסגרות החברתיות השונות, אולם ייתכן שחלק ניכר מהם הגיע לכת בעקבות חסך רגשי, מנטאלי, פיזי או חברתי, שהוביל לחיפוש מסגרת חיים חלופית. נציין שבישראל נערך מחקר בקרב מצטרפים לכתות לאחר עזיבתם את הכת, ונמצא כי גיל ההצטרפות הממוצע לכתות הוא 25, 86% מהחברים הם ילידי הארץ, בני המעמד הבינוני, בעלי 12 שנות לימוד או למעלה מכך. בנוסף, 44% מהנבדקים העידו על היותם במשבר לפני

²⁰ המידע המובא בתת פרק זה מבוסס על מחקרים שנערכו בעיקר בארה"ב, אולם יש להניח כי תיאור האוכלוסייה דומה בכל המדינות המערביות.

ההצטרפות ו-60% מהם היו בטיפול פסיכולוגי בשלב כלשהו בחייהם. 11% אושפזו בעברם בבתי חולים לחולי נפש ו-15% השתחררו מהצבא כתוצאה מבעיה נפשית חמורה (אמיר, 1992).

4.2 סוגי הפגיעות

הספרות המחקרית אינה חד משמעית באשר להשפעות השליליות שיש לכתות. חלק מהמחקרים שנעשו בתחום (Robbins & Anthony, 1972; Levine, 1984) מצאו כי לחברות בכת עשויות להיות השפעות תרפויטיות חיוביות, למשל הפחתת השימוש בחומרים פסיכו-אקטיביים אצל מתמכרים ופיתוח תחושת עצמאות וכישורי חיים בקרב בני נוער ומתבגרים. אמיר (1992) אף מציין את החוויות האישיות והחברתיות החיוביות של חברים בכתות, המתבטאות בגיבוש של משמעות, תשובות, מטרה, תכלית קיומית, תחושת שייכות, תחושת עשייה ומימוש עצמי, כתוצאה מהפעילות בכת. אולם, ארונוף ואחי' (2000) טוענים, כי המחקרים המדוברים בחנו היבטים ספציפיים בהתנהגות של חברי הכתות, מבלי להתייחס למגוון של הפרעות פסיכולוגיות והתנהגותיות שמהם סובלים חברים בכתות (Aronoff, Lynn & Malinoski, 2000). את הפגיעות ניתן לחלק לכמה סוגים עיקריים:

פגיעות נפשיות: על מנת להשיג שליטה מלאה על החברים בכת ולאפשר אימוץ מוחלט של מערכת הערכים החדשה, הכתות תוקפות ומנסות להרוס (destroy)²¹ את הזהות המקורית של המגויסים החדשים, תוך שימוש בשיטות שפורטו לעיל. שימוש בשיטות אלו עלול להביא למצב של אובדן הזהות ומערכת התמיכה המקורית והזדהות מוחלטת עם התוקף, הוא מנהיג הכת (Goldberg, 1997). בהיבט זה, חברות בכת בעלת סממנים שליליים דומה לשהייה בתנאי שבי. למעשה, היא בבחינת אירוע טראומטי יוצא מגדר הרגיל לא בשל נדירותה, אלא משום שהיא משתקת את ההסתגלות האנושית הרגילה לחיים. כראייה לכך, חברי כת רבים מחליפים את זהותם, ובכלל זה משנים את שמם והופעתם החיצונית. באופן זה, הם משילים מעל עצמם סממנים מהותיים לזהות המקורית ולבסוף מוחקים אותה. החברות בכת, בדומה לאירועים טראומטיים אחרים, כרוכה באיום על החיים או על השלמות הגופנית והנפשית ומתוך שכך, מעמתת את האדם עם מצבים קיצוניים של חוסר ישע (לואיס-הרמן, 2005). בשל כך, נפגעי כתות עלולים לפתח תסמינים פוסט-טראומטיים שונים, כמו דיכאון, חרדה, תחושת בדידות, דחייה, עצב, תחושה של חוסר שייכות, הפרעות בתפישה, נטיות אובדניות, הרס עצמי, הפרעות דיסוציאטיביות ובמקרים מסוימים אף הפרעות פסיכופתולוגיות (אמיר, 1992; Galanter, 1989; Aronoff, Lynn & Malinoski, 2000). גם ילדים נפגעי כתות מפתחים תסמינים פוסט טראומטיים רבים, בהם שינויים קיצוניים במצב הרוח, סף לחץ נמוך ורגישות יתר, סיוטים, הרטבת לילה, רגרסיה התנהגותית, הפרעות קשב וריכוז, הפרעות בדיבור, פגיעה עצמית ועוד (MacHovec, 1992).

פגיעות פיזיות: כחלק מכינון השליטה המוחלטת של הנהגת הכת, כתות מנחילות לעיתים דפוסי התנהגות שלהם השלכות על המצב הפיזי של חברי הקבוצה, כמו מחסור קיצוני באוכל או משטור אופן ומינון האכילה, הטלת מומים בגוף, הגבלת שעות השינה והארכת שעות העבודה עד למצב שבו חברי הכת עובדים מרבית שעות היממה (Goldberg, 1997; Anthony & Robbins, 1992). כך חלים שינויים במראה החיצוני, הבאים לידי ביטוי במבט מזוגג, ירידה חדה במשקל ואימוץ סגנון לבוש לא נורמטיבי (אמיר, 1992).

²¹ גולדברג (1997) משתמשת במונח "הרס הזהות המקורית" (destruction of pre-cult identity) בבואה לתאר את ההשלכות של תהליך ההמרה שעוברים החברים, עם הצטרפותם לכת.

השימוש בשיטות של פגיעה המונית או התאבדות קבוצתית מהווה היבט נוסף של פגיעות פיזיות, שהוא בעל השלכות חברתיות. אלה מבוססות על האידיאליזציה של המנהיג וערכי הכת, והנגדתם עם הערכים המקובלים, הנחותים לאין ערוך מערכי הכת (Anthony, Robbins & Barrie-Anthony, 2002). פגיעה או התאבדות המונית עשויות להתרחש כתוצאה מכישלון הכת בהשגת המטרות השאפתניות שלה, קונפליקטים פנימיים, ירידה במידת הכריזמה של המנהיג והצורך באישוש מחודש של סמכותו או היעדר צמיחה של הכת (Wessinger, 2000).

פגיעות מיניות: לעתים, כתות שולטות בחיי המין ובמיניות של חבריהן, תוך ניצולם. ניצול מסוג זה בא לידי ביטוי לרוב בהטמעת אחד משני דפוסי התנהגות קיצוניים: הפקרה מוחלטת של חברי הכת (בחלק ניכר מהמקרים, חברות הכת) לצורך סיפוק הדחפים המיניים של המנהיג ולעתים גם של החברים, או לחילופין, איסור מוחלט על קיום יחסים מיניים, גם כאשר על חברי הכת נמנים זוגות, או איסור חלקי במטרה לפרק את הזוגיות שקדמה לכת ולהעצים את שליטת המנהיג על החברים (Lalich, 1996). כתוצאה מכך, לכת שליטה מלאה במינון ואופן הבאת הילדים.

פגיעות חברתיות ומשפחתיות: הפגיעות החברתיות שמהן עלולים לסבול חברים בכתות באות לידי ביטוי בכמה היבטים. ראשית, ההצטרפות לכת כרוכה בערעור מוסד המשפחה. תהליך זה מיושם באמצעות יצירת מבנה משפחתי פיקטיבי כתחליף למשפחת הגרעין ולמערכת התמיכה הקודמת של המומר (פופר, 1998; Goldberg, 1997), וגורם להרס חלקי או מוחלט של הקשרים המשפחתיים והחברתיים הקודמים. שנית, ההיררכיה המשפחתית המקובלת בין הורים לילדים מפורקת במטרה לאפשר למנהיג שליטה מוחלטת בחברי הכת ובילדיהם. הפקעת הסמכויות ההוריות וניתוק הקשר שבין הילדים להורים מושגים באמצעות פירוק משפחות גרעיניות וחילופי הורים/ילדים, העתקת מקום מגוריהם של הילדים מבלי שהוריהם יידעו לאן הועברו והתעללות פיזית ומינית בילדים. כתוצאה מכך, בחלק מהמקרים חברי הכת זונחים כליל את האחריות ההורית שלהם לרווחת ילדיהם ובריאותם, ואילו הילדים אינם רואים בהם עוד מודל לחיקוי, הערכה והערצה (Markowitz & Halperin, 1984; Malcarne & Burchard, 1992; Whitsett & Kent, 2003).

פגיעות כלכליות: יוצאי כתות רבים מדווחים על נישול שיטתי ועקבי מכספים ומרכוש (Durocher, 1999; Thaler-Singer, 2003). החברים המעבירים את כספם ורכושם למנהיג הכת ולמוסדותיה, עושים זאת מתוך ציות מוחלט לדרישות המנהיג, ההולכות וגדלות עם הזמן. בכתות מסוימות מתבקשים החברים לבלות חלק ניכר מזמנם בעבודות מזדמנות וקשות יום, כדי להרוויח סכומי כסף נוספים, אותם הם מעבירים לידי המנהיג. כתוצאה מכך, נוצר פער עצום בין רמת המחיה של המנהיג ושל החברים. על מנת להשוות את פעילותן הכלכלית, חלק מהכתות מנהלות חשבונות במדינות זרות, מבלי שהחברים יידעו מה עלה בגורל ממונם (זהר, 2010).

ריבוי סוגי הפגיעות ומעגלי הפגיעה תורם למורכבות הרבה של התופעה. פיתוח מודעות למורכבות זו עשוי לתרום להתמודדות עם ההשלכות השליליות המתמשות בחלק מהמקרים, תוך גיבוש מכלול ההתערבויות הרלוונטיות לטיפול בנפגעי כתות ולצמצום ממדי התופעה בישראל.

5. כתות בישראל

הדיון בסוגיית הכתות בישראל מתחלק לשלושה תחומים עיקריים: תיאור היקף ואופי התופעה; מאפייני הנפגעים והשלכות הפגיעות; והמצב בזירה המשפטית.

5.1 תיאור היקף ואופי התופעה

נכון להיום, לא קיים בישראל בסיס נתונים סדור בנושא הכתות. לכן קשה להעריך כמה מהן קיימות ופועלות בישראל ומה היקף הנפגעים הישירים והעקיפים (בני משפחה, חברים ומקורבים), מקרב האוכלוסייה. בעניין זה נציין, כי מאז הקמתו בשנת 2006, קיבל המרכז הישראלי לנפגעי כתות מאות פניות, בעיקר מבני משפחה ומקורבים של נפגעים, המתקשים להתמודד עם חברותם בכת של ילדיהם, אחיהם, הוריהם, בני זוגם ומקורביהם, ועם ההשלכות הרב-ממדיות שיש לכת על חייהם וחי יקיריהם.

בהתאם להערכות שבוצעו על ידי המרכז הישראלי לנפגעי כתות ועל ידי חוקרים ישראליים העוסקים בתחום²², ניתן לאמוד כי בישראל פעילות כיום כ-80 כתות (במהלך השנים פעלו עשרות נוספות שנסגרו)²³, ומספר החברים בכל אחת מהן נע בין עשרות בודדות לאלפים. יתרה מזאת, עשרות אלפי אנשים ברחבי ישראל נחשפו עד כה לסדנאות, קורסים וסמינרים שהועברו על ידי כתות הפועלות בישראל.

5.2 מאפייני הנפגעים והשלכות הפגיעות

מראיונות שערכו חברי הצוות עם חברי כת לשעבר ובני משפחותיהם של חברי כת בהווה עולה, כי המחסור הגדול ביותר בקרב נפגעים ובני משפחותיהם הוא במידע מועיל שיאפשר זיהוי מוקדם של כתות ודרכי פעולתן, או במקרים של חברות בכת, יספק כלים למתן סיוע ותמיכה ליקיריהם.

5.3 המצב בזירה המשפטית - עו"ד בתיה ארטמן, היועצת המשפטית של משרד הרווחה והשירותים החברתיים

נפגעי כתות זקוקים לסיוע גם בהיבט המשפטי. כיום, לא קיים בישראל חוק נגד פעילות הכתות. עם זאת, ולאור מאפייני הפגיעות הישירות והעקיפות של הכתות, כפי שפורטו בדוח זה, קיימות בחוק הישראלי הוראות שונות בהן ניתן להסתייע ואשר יכולות לחול במקרים מסוימים על ראשי הכתות או שלוחיהם, או לצורכי הגנה על הנפגעים. להלן תובא התייחסות לסעיפי החוק השונים, אשר יכולים להיות רלוונטיים לפעילות כתות:

5.3.1 חוקי רווחה: על פי חוק, קיימת סמכות לפעול לצורך הגנה על קטינים וחסויים. מאחר שלעיתים, מעורבים בפעילות של כתות קטינים או הוריהם, באופן אשר יש בו כדי לפגוע בקטינים או לפגוע בתפקוד ההורים, יכולים, במקרים הרלוונטיים, לחול הסעיפים הבאים:

²² בישראל ישנם חוקרים בודדים העוסקים בתחום זה, בהם ניתן למנות את ד"ר גבי זהר, גבי מתי ליבליך, ד"ר דוד גרין ורמי פלר.
²³ באתר המרכז הישראלי לנפגעי כתות ניתן למצוא נתונים מפורטים לגבי הכתות הפועלות בישראל, היקפי ואופני פעילותן.

5.3.1.1 על פי חוק הנוער (טיפול והשגחה) התש"ד – 1960, לבקשת עובד סוציאלי על פי חוק הנוער, ביהמ"ש לנוער רשאי להעמיד קטין תחת השגחה של עו"ס על פי חוק ואף להורות על הוצאתו ממשמורת הוריו כשהוא מוכרז על ידי בית המשפט כקטין נזקק. בעילות הנזקקות נמנים בין היתר חוסר מסוגלות של האחראי על הקטין לטפל בו או להשגיח על הקטין, או הזנחתו את הטיפול וההשגחה עליו. היות הקטין נתון להשפעה רעה או חי במקום המשמש דרך קבע מקום עבירה, וכן אם שלומו הגופני או הנפשי של הקטין נפגע או עלול להיפגע מכל סיבה אחרת.

5.3.1.2 על פי חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות, התשכ"ב - 1962, אם הורה אינו מסוגל או נמנע ללא סיבה סבירה מלמלא חובותיו כלפי קטין, רשאי בית המשפט למנות אפוטרופוס לקטין במקום ההורה, או בנוסף לו (סעי' 27-29 לחוק). כמו כן, רשאי ביהמ"ש למנות אפוטרופוס לאדם, שאינו קטין, במצב שהוא אינו יכול לדאוג לענייניו כולם או מקצתם (סעי' 33 לחוק).

5.3.2 חוק העונשין התשל"ז - 1977: הסעיף המרכזי בחוק העונשין הרלוונטי לנושא הכתות הינו סעיף 375א, הקובע איסור על החזקת אדם בתנאי עבדות לצורכי עבודה או שירותים, לרבות שירותי מין. בסעיף זה ייחשב כ"עבדות" מצב בו מופעלות כלפי אדם סמכויות המופעלות ככלל כלפי קניינו של אדם; לעניין זה, ייראו **שליטה ממשית בחייו של אדם** או שלילת חירותו כהפעלת סמכויות כאמור.

בנוסף, ניצול מצוקה או חולשה של הנפגע, הטלת אימה או קיום יחסי מרות או תלות בין הפוגע לנפגע, מהווים בסעיפי חוק רלוונטיים חלק מעילות העבירה, כך למשל בעבירת "סחיטה באיומים" (סעי' 428 לחוק) ובעבירת "עושק" (סעי' 431 לחוק). ניצול מצב המונע מאישה לתת הסכמה חופשית, או ניצול יחסי תלות ומרות (בקטינות מגיל 16-18) מהווים חלק מעילות העבירה גם בעבירות מין (סעי' 345, 346א) לחוק, זאת בנוסף לאיסורים על קיום יחסי מין עם קטינים.

כמו כן, על פי חוק העונשין קיימת חובת דיווח ביחס לפגיעה של אחראי בקטין או בחסר ישע. אחראי הוא: "מי שהקטין או חסר הישע מתגורר עמו או נמצא עמו דרך קבע... **ובלבד שקיימים ביניהם יחסי תלות או מרות**". "חסר ישע" הוא: "מי שמחמת גילו, מחלתו או מוגבלותו הגופנית או הנפשית, ליקויו השכלי או מכל סיבה אחרת, אינו יכול לדאוג לצרכי מחייתו לבריאותו או לשלומו" (סעי' 368 א – 368 לחוק).

5.3.3 החוק למניעת הטרדה מינית, התשנ"ח – 1998 : סעיף 3(6) לחוק, מונה מצבים אשר יחשבו כהטרדה מינית, גם כשהמוטרד לא הראה למטריד כי אינו מעוניין בהתייחסויות האמורות, זאת מתוך הנחה שלמעשה מדובר ביחסי כוחות בלתי שוויוניים ושל השפעה בלתי הוגנת. לאחרונה, תוקן החוק ונוסף סעי' 3 (א) (6) (ז) הקובע כי יראו כהטרדה מינית מצב בו נעשה המעשה תוך ניצול יחסי מרות או תלות על ידי מי שידוע או מציג עצמו כבעל סגולות רוחניות מיוחדות. הרחבה זו יכולה לתת מענה גם למקרים של הטרדה מינית במסגרת כתות.

5.3.4 דיני עבודה : עבירות הכרוכות בדיני עבודה יכולות אף הן לאפיין פעילות של כתות, ובכלל זה עבירות על חובת מתן חופשה שנתית ושעות עבודה ומנוחה, כמפורט בחוק חופשה שנתית, התשי"א.

5.3.5 עבירות מס : עבירות על חוקי המס השונים מבוצעות בחלק מהכתות, בהתאם למאפייני הפעילות בכל כת.

תחומי חקיקה אלה יכולים לאפשר למדינה ולאנשים פרטיים לפעול חוקית כנגד חלק מהפעילויות המתרחשות בכתות, אולם, יש צורך באיסוף קפדני וממושך של חומר ראיתי מוצק, על מנת לעשות שימוש בחקיקה הקיימת.

6. טיפול, סיוע ותמיכה

לשם בניית מערך שירותים וטיפול בנפגעים, יש למפות תחילה את מעגלי הפגיעה. קיימות כמה קבוצות עיקריות של נפגעים ישירים או עקיפים מפעילות הכתות ושל בעלי פוטנציאל פגיעה: א. חברי הכת הסובלים מפגיעות מרובות ושונות כתוצאה מפעילות הכת; ב. בני משפחה וחברים של חברי הכת, הנאלצים להתמודד עם האובדן של יקיריהם לטובת הכת ומפתחים לעתים טראומה משנית; ג. הציבור הרחב שפרטים מתוכו עלולים ליפול קורבן לפעילות של כת. לקבוצות הללו יש להעניק טיפול, סיוע, תמיכה וגישה למידע בשתי נקודות זמן: לפני ההצטרפות לכת ולאחר היציאה מהכת.

6.1 טיפול בחברי כתות

תחילה, נסקור את שיטות הטיפול וההתערבות שיושמו בעבר ומיושמות כיום עבור חברי הכת. על מנת לסייע לחברי כת פוטנציאליים או לנמצאים בראשית תהליך ההצטרפות לכת, יש לזהות אפיונים פסיכו-סוציאליים ואיתותי מצוקה שעלולים להעיד על הצטרפות לכת. זיהוי מוצלח של נפגע כת פוטנציאלי יכול להתבצע תוך שימת לב לשינוי בדפוסי ההתנהגות, כמו ניתוק הדרגתי ממערכות חיים שגרתיות (משפחה, חברים, זוגיות), שינוי באורח החיים (תזונה, שינה, לבוש), חוסר יציבות תעסוקתית, שעבוד כלכלי ועוד. חשוב לציין כי תהליך הגיוס לכת נמשך על פני תקופה של כמה שבועות עד חודשים ספורים. לפיכך, לאיתור נפגע הכת בשלבים המוקדמים חשיבות מכרעת בהצלחת תהליך חילוץ מן הכת.

במהלך תקופת החברות בכת קיים קושי משמעותי להגיע לנפגעים, הן בהיבט הפיזי, משום שפעמים רבות הם מבודדים מהעולם החיצוני, והן בהיבט הרגשי-מנטאלי, בשל השימוש ב-mind control. בעבר, השתמשו בשיטת ה-deprogramming כדי לחלץ נפגעי כתות מהסביבה הפוגענית שבה היו מצויים. שיטה זו הייתה נהוגה בעיקר בשנות ה-70 המוקדמות והיא היחידה שיישמה פרקטיקות של שכנוע בכפייה, תוך שימוש בכוח וניתוק פיזי מהכת, במטרה לבצע תהליך של תכנות מחדש של הנפגע, עוד בזמן השתייכותו לכת. כמה מן הטכניקות המקובלות בשיטה זו הן חטיפה, ריתוק והונאה של חבר הכת, לצורך הבאתו והכנסתו למסגרת הטיפולית. לשיטה שני חסרונות מהותיים והם יצירת טראומה פסיכולוגית כחלק מתהליך ביטול ההשפעה השלילית של הכת (תכנות מחדש) ויצירת תחושה של אובדן שליטה אצל חבר הכת, בדומה לנהוג בקבוצה, כך שלמעשה תכנות מחדש עלול לייצר עבור הנפגע חוויה דומה לזו שחווה בכת (חסן, 2000). כיום, שיטה זו אינה חוקית ולכן אינה מותרת לשימוש, בעיקר בשל ההכרה בהשלכות השליליות של השימוש באמצעים ובטכניקות של כפייה, לצורך החילוץ מהכת, ונוכח סדרה של תביעות משפטיות שהוגשו נגד מטפלים בשיטה זו.

בשלב העזיבה של הכת או לאחריו, יש להבחין בין נפגעים היוצאים מהכת מתוך בחירה ובין נפגעים הנושרים מן הכת כתוצאה מתהליכים פנימיים או חיצוניים לכת, ולהתאים את שיטת הטיפול ואמצעי התמיכה לכל נפגע, בהתאם לאבחון מצבו הנפשי והפיזי. הפרוצדורות הטיפוליות העומדות לרשות המטפלים בשלב זה מבוססות על מודל ההתערבות (intervention), שמיושם פעמים רבות בטיפול באנשים הסובלים מהתמכרויות. שיטות מסוג זה פותחו בשנות ה-80 וה-90 של המאה העשרים, בהן שיטת ה-Exit Counseling, העושה שימוש במקורבים של החבר הנמצא על סף יציאה מהכת ובחברים לשעבר באותה הכת שעברו תהליך שיקומי. ההתערבות הטיפולית נמשכת מספר ימים והיא כוללת שימוש בשתי אסטרטגיות: רגשית ורציונאלית. האסטרטגיה הרגשית מיושמת באמצעות המפגש הבלתי אמצעי עם בני המשפחה והחברים,

שבו מנוהלת אינטראקציה אישית לאחר נתק ארוך כתוצאה מהחברות בכת. האסטרטגיה הרציונאלית מיושמת באמצעות שיחות עם יועץ היציאה מהכת, שבמהלכן נעשה ניסיון לנטרל את ההשפעה הפסיכולוגית של הכת ולהשיב לנפגע את זהותו האוטנטית, תוך התמקדות בשאלות כמו מהי כת פוגענית? כיצד הכת פוגעת בחבריה? האם הקבוצה שאליה משתייך הנפגע יכולה להיות מזוהה ככת? ועוד (Ross, Personal Communication, October 2010). חרף הצלחותיה המרובות, חסרונה של השיטה נעוץ באופי הטיפול הנקודתי ולא ההוליסטי, שכן במהלך ההתערבות ניכרת התמקדות יתרה בהעברת תכנים המסייעים בהפגת ההשפעה של הכת על הנפגע, ולא בקיום תהליך סדור והדרגתי, שמטרתו טיפול בבעיות האישיות והמשפחתיות שקדמו לחברות בכת ועודדו אותה (חסן, 2000).

לאחר השלמת תהליך היציאה מהכת, נאלץ הנפגע לבנות מחדש את חייו. תהליך זה מתרחש בכמה היבטים ובהם העצמה וכינון של דימוי עצמי חיובי, התגברות על בעיות פיזיות וחוליים שונים, יצירה וחינוך של קשרים משפחתיים וחברתיים, מציאת עבודה ובניית מסוגלות לעצמאות כלכלית ועוד. במהלך השבועות הראשונים שלאחר היציאה מהכת, נדרשת מעורבות, תמיכה ולעתים אף הגנה מצד הגורם המטפל. בתקופה זו יש לספק סיוע רציף במשך כל שעות היממה, בהתאם לזיהוי הצרכים המידיים של הנפגע. התהליך הטיפולי הראשוני כולל מציאת פתרונות דיור מידיים לזמן קצוב (לדוגמה, השמה במקלטי חירום), יצירה מיידית של עוגנים ורשתות תמיכה רגשיות-נפשיות, שמטרתן להחליף את אלה שהיו נהוגים בכת ולבנות אמון בסיסי בין הנפגע והגורם המטפל, כמו חיזוק הקשרים עם בני המשפחה והחברים, או עם "אחר משמעותי" בחייו של הנפגע. בנוסף, יש לקיים קשר אינטנסיבי עם גורמים מוסדיים שונים, כמו משרדי ממשלה, משטרה ופרקליטות, במטרה להבטיח טיפול מהיר ויעיל בהיבטים המנהליים השונים הכרוכים בעזיבת הכת ובחזרה למסלול החיים הנורמטיבי. קשר זה נמשך גם בשלבים מאוחרים יותר של הטיפול בנפגע.

השלב שלאחר מכן עשוי להימשך חודשים ואף שנים, ובמהלכו יש למפות את מגוון הצרכים של הנפגע ולסייע במתן מענה הוליסטי. בין הצרכים השונים שבגינם זקוק הנפגע לסיוע ניתן למנות צרכים פיזיים (בדיקות רפואיות, התאמת תזונה וכיו"ב), צרכים אינסטרומנטאליים (מציאת פתרונות דיור, הסעות ונסיעות, ציוד בסיסי והובלת ציוד, ביגוד, מוצרי היגיינה ועוד), צרכים טיפוליים ונפשיים (קיום סדנאות החלמה ושיקום, מימון טיפולים פרטניים ומשפחתיים, מימון אבחונים, פסיכו-סוציאליים, איתור גורמים פסיכיאטריים בעלי ידע בתחום הכתות), צרכים חברתיים וחינוכיים (סיוע בחידוש הקשר עם הקהילה, אבחון ושיקום מקצועי, איתור מסגרות חינוך הולמות עבור ילדים ומימון לימודים אקדמיים), וצרכים משפטיים (מתן ייעוץ משפטי בנושאים הקשורים לזכויות ונכסים שנלקחו על ידי הכת, נזקים פיזיים ונפשיים שנגרמו, קושי בהסתגלות והתאמה לחיים החדשים ובעיות אקוטיות שונות)²⁴.

²⁴ חלק מהמידע המובא בפסקאות אלו מבוסס על תובנות הצוות המקצועי שטיפל בחברות ובילדי הכת שבראשה עמד גואל רצון. צוות זה, המונה נציגות משירות פרט ומשפחה במשרד הרווחה והשירותים החברתיים ונציגות ממחלקת הרווחה בעיריית ת"א, ליווה את הנפגעות והנפגעים החל ממועד פירוק הכת ומוסיף ללוות אותם עד היום.

6.2 סיוע ותמיכה בבני משפחה ומקורבים

על מעגל פגיעה נוסף, רחב יותר, נמנים בני המשפחה והמקורבים של נפגע הכת, הסובלים פעמים רבות מתסמינים של טראומה משנית ומתחושות של חוסר אונים, תסכול ואובדן. אלה זקוקים לשירותי סיוע ותמיכה המיועדים לנפגעי המשנה של הכתות, בכל נקודות ההתערבות. נוסף על כך, בהיותם גורם מרכזי בהצלחת תהליך החילוץ של נפגע הכת, יש צורך לציידם במידע ובכלים שיאפשרו להם להתגייס להוות גורם מכיל ומסייע לנפגע הכת.

6.3 מענים לציבור הרחב

במעגל הפגיעה הרחב ביותר מצוי הציבור כולו, אשר בהיעדר מידע עדכני, אמין ונגיש באשר לאופני פעולתן של כתות וחומרת הפגיעות שלהן, מתקשה לזהות סימנים מקדימים לפעילותן ולהשפעה השלילית שלהן. על מנת לצייד את הציבור במידע הנדרש לשם התמודדות עם התופעה, ראוי ליזום פעולות להעלאת מודעות בדבר קיומן של כתות פוגעניות, כמו מסעות פרסום בכלי התקשורת השונים. האינטרנט מהווה כלי חשוב במיוחד להעלאת מודעות, משום שהוא נגיש לבתי אב רבים ובייחוד לבני נוער, המהווים קבוצה ברמת סיכון גבוהה להיפגעות מכתות. גם פעילות הסברתית במוסדות חינוך תיכוניים ובתנועות נוער עשויה לסייע בהעלאת מודעות בקרב בני הנוער, לצורך מניעת ההצטרפות לכתות.

7. המלצות לפעולה

מהאמור לעיל עולה, כי בשל עוצמת הפגיעה הנגרמת כתוצאה מהחברות בכתות, הטיפול בנפגעים דורש משאבים רבים ויש להיערך לכך הן בהיבט התקציבי והן מבחינת כוח האדם המקצועי. נוסף על כך, ניהול מקרים מסוג זה הוא מורכב משום שהוא דורש ראייה רב-מערכתית ומומחיות בטיפול בנפגעי כתות. בהתאם לכך, דוח זה מציע שלושה אפיקי פעולה, כדלהלן:

7.1 פעולות מניעה

כלי המניעה המכוונים למניעת הצטרפותם של חברים חדשים לכתות והעלאת המודעות לתופעה בקרב הציבור הרחב, כמפורט להלן:

- **ייזום פעולות להעלאת מודעות בקרב הציבור הרחב** - הצוות ממליץ לערוך באופן תדיר מסעות פרסום להעלאת המודעות של הציבור הרחב לסכנות הטמונות בהצטרפות לכת ולסימני הזיהוי של קבוצות בעלות אופי כיתתי. נוסף על כך, יש להפעיל סדנאות בנושא כתות לבני נוער בבתי הספר התיכוניים ובתנועות נוער. בסדנאות יינתן מידע שיאפשר זיהוי של קבוצות בעלות אופי כיתתי והימנעות מהצטרפות אליהן. הצוות ממליץ גם לקיים סדנאות עבור הורים לבני נוער, על מנת להעלות את רמת המודעות ואת יכולתם לזהות קבוצות פוגעניות. יישום של פעולות אלה מחייב מעורבות של משרדים נוספים הפועלים תוך שיתוף פעולה בין-משרדי ובין-ארגוני, ובהם משרד החינוך, משרד הקליטה ומשרדים נוספים.
- **הכשרת מטפלים ועובדים סוציאליים לזיהוי כתות וקורבנות פוטנציאליים** - הצוות ממליץ להכשיר אנשי מקצוע במגוון תחומים ובהם עובדים סוציאליים, מורים, יועצים חינוכיים, פסיכולוגים, פסיכיאטרים ורופאי משפחה, על מנת שיוכלו לזהות מבעוד מועד סימנים המעידים על הצטרפות לכתות. הכשרה זו חשובה משום שבשבועות הראשונים שלאחר ההצטרפות לכת, בטרם הושלם תהליך ההמרה, הסיכוי לחלץ את האדם מהכת גבוה יותר. הצוות ממליץ עוד שביה"ס המרכזי להכשרת עובדים לשירותי רווחה שבמשרד הרווחה והשירותים החברתיים יתחיל ללא דיחוי בבניית תוכניות הכשרה כאמור.
- **מחקר ובניית מאגר מידע בתחום הכתות** - המידע על פעילות הכתות בישראל והמחקר בתחום זה מצומצם, ובוודאי בהשוואה לארה"ב ולמדינות מערביות נוספות. לכן, הצוות ממליץ לייזום מחקרים וסקרים, על מנת לרכז את הנתונים על אודות טיב ושכיחות התופעה בארץ ולפתח דרכי התערבות המבוססות על ידע מחקר ואמפירי ועל ידע של מומחיות מקצועית מהארץ ומהעולם.

7.2 התערבויות טיפוליות

מתן מענים טיפוליים לנפגעי כתות ובני משפחותיהם:

- **הקמת יחידה לטיפול בנפגעי כתות ובמשפחותיהם** - הצוות ממליץ להקים יחידה חדשה לטיפול בנפגעי כתות במשרד הרווחה והשירותים החברתיים. היחידה תפעל במסגרת השירות לרווחת הפרט והמשפחה באגף לשירותים אישיים וחברתיים, ובראשה יעמוד מפקח ארצי. היחידה תהיה אחראית על גיבוש מדיניות המשרד ודרכי המניעה וההתערבות בתחום זה, תצבור מידע וידע בתחום הטיפול בנפגעי כתות ותנחה את יחידות השדה באופן שיבטיח מענה אחיד ומקצועי בכל הרמות. היחידה תפעיל "צוות התערבות" ארצי. הצוות יפעל בכל מקום בו יידרש טיפול בנפגעי כתות ויעשה זאת באמצעות עובדי השדה במחלקות לשירותים חברתיים. הצוות יסתייע גם ביועצים ובמטפלים

חיצוניים, כמפורט בהמשך. אלה יועסקו על ידי גוף חיצוני שייבחר במכרז. הצוות יתאם את פעילותו עם גופים נוספים ובהם גורמי אכיפת החוק וגורמים נוספים.

- **גיוס והכשרה של מטפלים מקצועיים ו"יועצי יציאה מהכת"** - הספרות המחקרית מעידה שעל מנת לטפל בנפגעי כתות, יש צורך בהיכרות עם התכנים הייחודיים לסוג זה של פגיעה. לכן, הצוות ממליץ לגייס ולהכשיר מטפלים מקצועיים שיתמחו בתחום הכתות, ויתנו מענה טיפולי לצרכי הנפגעים. בנוסף לכך, היחידה לטיפול בנפגעי כתות תגייס ותכשיר "יועצי יציאה מהכת" מקרב בוגרי הכתות (exit counselors). יועצים אלו יופעלו בכפוף למטפלים המקצועיים ועל פי שיקול דעתם, וילוו נפגעים שהיו חברים בכת מהם יצאו. ההיכרות המעמיקה של יועצי יציאה אלו עם מנהגי הכת ודרכי פעולתה עשויה לתרום תרומה ייחודית לשיקומם של נפגעי הכתות.
- **הקמת מוקד סיוע טלפוני המיועד לנפגעי כתות ולסביבתם הקרובה** - הצוות ממליץ להקים מוקד טלפוני שיפעל בכפוף ליחידה לטיפול בנפגעי כתות, וייתן מענה וסיוע זמינים לצרכי הנפגעים ובני משפחותיהם. הסיוע דרוש משום שחלק מהנפגעים המוצאים דרכם אל מחוץ לכת, חשים בדידות וחוסר יכולת לשקם את חייהם. גם מקורביהם נתונים פעמיים רבות במצוקה וזקוקים לסיוע. יתרה מכך, המחקר מלמד שסיוע לבני המשפחה הוא בעל חשיבות מכרעת בהצלחת תהליך היציאה מהכת. המענים שיציע המוקד הטלפוני יכללו סיוע נפשי ראשוני, ייעוץ פרטני, מידע על מטפלים בתחום, קבוצות תמיכה, הפנייה במידת הצורך לגורמים המספקים צרכים חומריים בסיסיים ועוד.
- **הגדרת גמלת קיום של הביטוח הלאומי, לנפגעי כתות** - הצוות ממליץ להגדיר נפגעי כתות כבעלי נזקקות למשך שנה ולהעניק להם גמלת קיום שתאפשר הבטחת הכנסה במהלך תקופת שיקומם. הגמלה תסייע לנפגעי הכתות להשלים את תהליך השיקום במכלול תחומי חיים ובהם עבודה, לימודים ועוד. הגמלה תוענק כדמי קיום כחלק מתוכנית שיקומית, המתנהלת על בסיס יומי, שתגובש על ידי העו"ס המטפל במחלקה לשירותים חברתיים.

7.3 תיקוני חקיקה

נראה כי יש מקום לשקול מספר תיקוני חקיקה, היכולים לסייע בהתמודדות מול תופעות המאפיינות כתות. בטרם יקודמו ההצעות, יש צורך בשיתוף פעולה בין משרדי, לרבות בחינת אמצעי האכיפה הנדרשים ליישומם:

- **חקיקת חוק נגד פעילות כתות** - דוח זה מציע הגדרה למונח "כת" בהסתמך על הגדרות שונות של תיאורטיקנים, מטפלים וארגונים העוסקים בתחום. לכן, הצוות ממליץ לבחון אם הגדרת כת, כפי שמופיעה בדוח, יכולה לשמש כבסיס להצעת חוק נגד מנהיגי כתות או כנגד פעילות של כתות.
- **תיקוני חקיקה בתחום עבירות המין** - הצוות ממליץ לשקול עריכת תיקונים בחוק העונשין, בנושא עבירות מין, ברוח התיקון שנעשה בחוק למניעת הטרדה מינית (תיקון מס' 6, תש"ע – 2010), אשר יכולים לתת מענה גם למקרים של פגיעה מינית במסגרת כתות.
- **תיקוני חקיקה לגבי חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופוסות התשכ"ב - 1962** - הצוות ממליץ לשקול עריכת תיקון בחוק זה, כך שיצוין במפורש כי מצב בו אדם נתון לשליטה ממשית של אדם אחר בחייו או להשפעה בלתי הוגנת עליו, ייחשב כמצב בו אדם אינו מסוגל לדאוג לענייניו ולכן רשאי ביהמ"ש למנות לו אפוטרופוס.

7.4 החלטת ממשלה

- **שיתוף פעולה בין-משרדי ובין-ארגוני** - מההמלצות שלעיל עולה שעל מנת להתמודד באופן מיטבי עם תופעת הכתות, נדרש תיאום מלא בעבודתם של גופים ממסדיים ומקצועיים רבים: משרד הרווחה והשירותים החברתיים, משרד הבריאות, משרד החינוך, משרד השיכון, המשרד לביטחון פנים, משרד האוצר, משרד המשפטים, משטרת ישראל, ערכאות משפטיות שונות ובהן בתי המשפט לענייני משפחה ובתי הדין הרבניים, הרשויות המקומיות, ארגוני המגזר השלישי, גופי מחקר ועוד. לכן, הצוות ממליץ כי ממשלת ישראל תקבל החלטה בנושא זה ותגבש מדיניות כוללת, אשר תחייב את כל המשרדים לשתף פעולה לצורך בניית מערך התמודדות עם תופעת הכתות בישראל.

סיכום

התפתחות הכתות הפוגעניות בארץ ובעולם היא במידה רבה תופעה של העת החדשה, הקשורה בהתערערות המתמשכת של הרשתות החברתיות המסורתיות ושל הלכידות החברתית. השפעתן ההרסנית של הכתות באה לידי ביטוי בולט בשנה האחרונה כאשר נחשפה לעיני הציבור פעילותה של הקבוצה שהונהגה על ידי גואל רצון. ההתמודדות של גורמים רבים עם כת זו חשפה מגוון של פגיעות ובהן פגיעות נפשיות, פיזיות, מיניות, חברתיות וכלכליות. פרשת גואל רצון הבליטה את המורכבות של הטיפול בנפגעי כתות והבהירה שיש צורך בבניית כלים ומנגנונים להתמודדות עם תופעות כאלה בעתיד.

הצוות שהקים שר הרווחה והשירותים החברתיים הוא אך צעד ראשון בגיבוש מדיניות כוללת של הממשלה ובבניית הכלים הדרושים לשם התמודדות עם התופעה, על כל מורכבותה. אנו מקווים שמשרדי ממשלה נוספים וכן רשויות מקומיות וסוכנויות טיפול שונות יירתמו למאמץ הדרוש ויסייעו לנו ביישום ההמלצות שפורטו לעיל. אין ספק שזוהי משימה שתדרוש אורך רוח והשקעה של משאבים רבים, ואנו מקווים שנצליח לעמוד בה.

מקורות

- אמיר, שי (1992) האיום בחופש: דרכי השפעה של כתות. תל-אביב: פפירוס, אוניברסיטת תל-אביב.
- גרין, די (1986). "מומרים בעל כורחם? – תופעת הכתות בעולם המערבי ובישראל". פסיכולוגיה וייעוץ בחינוך, שנתון תשמ"ו – 1986. ירושלים: הוצאת הספרים של הסתדרות המורים בישראל.
- זהר, גי (1992). האושר אין לו סוף: על תופעת הכתות המיסטיות, הקבוצות החדשות והמרתונים הפסיכולוגיים בישראל. תל-אביב: הוצאת סער.
- (2010) חוות דעת מקצועית בנושא פריצת גבול מנהל תקין והתנהגות כיתתית במעלה צביה. הוגש לרשם העבודות השיתופיות.
- לואיס-הרמן, גי (2005). טראומה והחלמה. תל-אביב: הוצאת ספרים עם עובד.
- ליבליך, מ. (2009) האדם שבקצה האגו: פסיכולוגיה טרנספרסונלית: מפגש בין מזרח למערב. ירושלים: הוצאת כתר.
- פופר, מי (1998). מנהיגות כריזמטית ואובדן הזהות העצמית. תל-אביב: רמות.
- תעסה-גלזר, מי (1987). דוח הוועדה הבינמשרדית לבדיקת נושא הכתות ('קבוצות חדשות') בישראל. ירושלים.

- American Family Foundation. (1986). "Cultism: A Conference for Scholars and Policy Makers". *Cultic Studies Journal*, Vol. 3, 119-120.
- Anthony, D. & Robbins, T. (1992). "Law, Social Science and the 'Brainwashing' Exception to the First Amendment". *Behavioral Sciences and the Law*, Vol. 10, pp. 5-29.
- Anthony, D., Robbins, T. & Barrie-Anthony, S. (2002). "Cult and Anticult Totalism: Reciprocal Escalation and Violence". *Terrorism and Political Violence*, Vol. 14(1), pp. 211-240.
- Aronoff, J., Lynn, S.J. & Melinoski, P. (2000). "Are Cultic Environments Psychologically Harmful?". *Clinical Psychology Review*, Vol. 20(1), pp. 91-111.
- Crnic, A. (2009). "Cult Versus Church Religiosity: Comparative Study of Hare Krishna Devotees and Catholics in Slovenia". *Social Compass*, Vol. 56(1), pp. 117-135
- Dawson, L.L. (ed.) (2003). *Cults and New Religious Movements: A Reader*. Malden, MA: Blackwell Publications.
- Durocher, N. (1999). "Insights from Cult Survivors Regarding Group Support". *Journal of Social Work*, Vol. 29, pp. 581-599.
- Gadse, I. & Block R.A. (1998). "Cult Experience: Psychological Abuse, Distress, Personality Characteristics, and Changes in Personal Relationships Reported by Former Members of Church Universal and Triumphant". *Cultic Studies Journal*, Vol. 15(2), pp. 192-221.

- Galanter, M. (1996). "Cults and Charismatic Group Psychology". In: *Religion and the Clinical Practice of Psychology*. E.P. Shafranske (ed.), Washington, DC: American Psychological Association, pp. 269-296.
- (1989). *Cults: Faith, Healing, and Coercion*. Oxford: Oxford University Press.
- Goldberg, L. (1997). "A Psychoanalytic Look at Recovered Memories, Therapists, Cult Leaders, and Undue Influence". *Clinical Social Work Journal*, Vol. 25(1), pp. 71-86.
- Hassan, S. (2000). *Releasing the Bonds: Empowering People to Think for Themselves*. Somerville: Freedom of Mind Press.
- (1988). *Combating Cult Mind Control*. Rochester, Vermont: Part Street Press.
- Kohut, H. (1977). *The Restoration of the Self*. New York: International Universities Press.
- Lalich, J. (1996). "Dominance and Submission: The Psychosexual Exploitation of Women in Cults". *Women & Therapy*, Vol. 19(4), pp. 37-52.
- Langone, M.D. (1996). *An Investigation of a Reputedly Psychologically Abusive Group that Targets College Students: A Report*. Submitted to Daniels Institute at Boston University.
- (1993). *Recovery from Cults: Help for Victims of Psychological and Spiritual Abuse*. New York: W.W. Norton.
- Langone, M.D. & Lalich, J. (2006). *Characteristics Associated with Cultic Groups – Revised*. Retrieved August 19, 2010 from:
<http://scholar.google.co.il/scholar?q=characteristics+associated+with+cultic+groups&hl=iw>.
- Levine, S.V. (1984). "Radical Departures". *Psychology Today*, August, pp. 21-27.
- Lifton, R. (1961). *Chinese Thought Reform and the Psychology of Totalism*. New York: Norton.
- MacHovec, F. (1992). "Cults: Forensic and Therapeutic Aspects". *Behavioral Sciences and the Law*, Vol. 10, pp. 31-37.
- Malcarne, V.L. & Burchard, J.D. (1992). "Investigations of Child Abuse/ Neglect Allegations in Religious Cults: A Case Study in Vermont". *Behavioral Sciences and the Law*, Vol. 10, pp. 75-88.
- Markowitz, A. & Halperin, D.A. (1984) "Cults and Children: The Abuse of the Young". *Cultic Studies Journal*, Vol. 1(2), pp. 143-155.
- Ogloff, J.R.P. & Pfeifer, J.E. (1992). "Cults and the Law: A Discussion of the Legality of Alleged Cult Activities". *Behavioral Sciences and the Law*, Vol. 10, pp. 117-140.

- Richardson, J.T. (1991). "Cult/Brainwashing Cases and Freedom of Religion". *Journal of Church and State*, Vol. 33(1), pp. 55-74.
- Robbins, T. & Anthony, D. (1972). "Getting Straight with Meher Baba: A Study of Drug Rehabilitation, Mysticism and Post-Adolescent Role Conflict". *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol. 11, pp. 122-140.
- Thaler-Singer, M. (2003). "The Process of Brainwashing, Psychological Coercion and Thought Reform". In: *Cults and New Religious Movements: A Reader*. L.L. Dawson (ed.), Malden MA: Blackwell Publishing, pp. 147-159.
- (2003). *Cults in Our Midst - Revised Edition*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Thaler-Singer, M. & Lalich, J. (1995). *Cults in Our Midst: The Hidden Menace in Our Everyday Lives*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Tobias, M.L. & Lalich, J. (1994). *Captive Hearts, Captive Minds: Freedom and Recovery from Cults and Abusive Relationships*. Alameda, CA: Hunter House.
- Tourish, D. & Pinnington, A. (2002). Transformational Leadership, Corporate Cultism and the Spirituality Paradigm: An Unholy Trinity in the Workplace?". *Human Relations*, Vol. 55, pp. 147-172.
- Van Driel, B. & Richardson, J.T. (1988). "Print Media Coverage of New Religious Movements: A Longitudinal Study". *Journal of Communication*, Vol. 38(3), pp. 37-61.
- Wessinger, c. (2000). *How the Millennium Comes Violently*. New York: Seven Bridges Press.
- West, J. & Singer, M. (1980). "Cults, Quacks, and Nonprofessional Psychotherapists". In: *Comprehensive Textbook of Psychiatry III*. H. Kaplan, A Freedman, & B. Sadoc (eds.), Baltimore: William I. Wilkins, pp. 32-48.
- Whitsett, D.P. (1992). "A Self Psychological Approach to the Cult Phenomenon". *Clinical Social Work Journal*, Vol. 20(4), pp. 363-375.
- Whitsett, D.P. & Kent, S.A. (2003). "Cults and Families". *Families in Society: The Journal of Contemporary Human Services*, Vol. 84(4), pp. 491-502.
- Zimbardo, P.G. (2002) "Mind Control: Psychological Reality or Mindless Rhetoric?".
<http://www.apa.org/monitor/nov02/pc.aspx>.

Works Consulted:

- Richardson, J.T. (1983). "Classical and Contemporary Brainwashing Models: A Comparison and Critique". In: *The Brainwashing/ Deprogramming Controversy: Sociological, Psychological, Legal and Historical Perspectives*. D. Bromley & J.T. Richardson (eds.), New York: Edwin Mellen, pp. 29-45.
- Richardson, J.T., Kilbourne, B. & van Driel, B. (1989). "Alternative Religions and Economic Individualism". In: *Research in the Social Movements, Scientific Study of Religion 1*. M. Lynn & D. Moberg (eds.), Greenwich CT: JAI Press, pp. 33-56.
- Richardson, J.T., van der Lans, J. & Derks, F. (1986). "Leaving and Labeling: Voluntary and Coerced Disaffiliation from Religious Social Movements". In: *Research in Social Movements, Conflict and Change 9*. M. K. Lang & G. Lang (eds.), Greenwich CT: JAI Press, pp. 97-126.
- Zablocki, B. & Robbins, R. (eds.) (2001). *Misunderstanding Cults: Searching for Objectivity in a Controversial Field*. Toronto: University of Toronto Press.

Websites:

המרכז הישראלי לנפגעי כתות : <http://www.infokatot.com>

Info-Cult: <http://infosect.freeshell.org/infocult/ic-home.html>

American Family Foundation: <http://www.americanfamilyfoundation.org/>

International Cultic Studies Association (ICSA): <http://www.icsahome.com>

Freedom of Mind Center: <http://www.freedomofmind.com>

The Ross Institute: <http://www.rickross.com>

חלק ב': תדריך לעובדים סוציאליים ומטפלים

כתיבה ועריכה (לפי סדר א"ב): יעל הרמל, ניבה מילנר, חנה סלוצקי, מיכל רבין -

משרד הרווחה והשירותים החברתיים

שרון מלמד - מינהל השירותים החברתיים, עיריית תל אביב-יפו

עריכה: חנה קופפר - האגף למחקר, תכנון והכשרה

משרד הרווחה והשירותים החברתיים

מבוא

החלק השני של הדוח מהווה תדריך המיועד לעובדים סוציאליים, פסיכולוגים, פסיכיאטריים וגורמים טיפוליים אחרים, הבאים במגע עם נפגעי כתות, והחלטה לכלול אותו בדוח נובעת מההכרה בחשיבות שבהענקת כלים לטיפול, סיוע ותמיכה, הנשענים על ידע מקצועי וסדור, בתחום זה שלא קיבל מענה ממסדי עקבי וארוך טווח עד כה.

הניסיון המקצועי והטיפולי שנצבר במבצע "גאולה מרצון", שבמהלכו פורקה הכת של גואל רצון וניתנו מענים רחבים ומקיפים לצרכים המגוונים של הנשים והילדים שנפגעו כתוצאה מפעילות הכת, מהווה אבן דרך בגיבוש התדריך, הכולל היבטים כמו אופני הגיוס לכתות, פרופיל החברים, סימני הזיהוי של המגויסים, נקודות פוטנציאליות ליציאה מהכת, המודל הטיפולי בנפגעי כתות ועקרונות העבודה המנחים.

חשוב להדגיש, כי טיפול בנפגעי כתות דורש משאבים מרובים ויש להיערך לכך הן בהיבט של הכשרת כוח אדם מתאים והן בהיבט של גיוס משאבים כספיים הולמים. יתרה מזאת, תופעת הכתות וטיפול בנפגעי כתות הם מקרה מורכב שלו מאפיינים ייחודיים מחד ופריסה גיאוגרפית רחבה מאידך. נוכח זאת, אנו סבורים כי מקצוע העבודה הסוציאלית הוא המתאים ביותר להובלת המהלך, משום שלו הראייה מערכתית והיכולת לסייע לנפגעים בכל ההיבטים והרבדים, תוך קיום שיתוף פעולה עם גורמים נוספים – ממסדיים ואחרים.

1. כיצד מתבצע הגיוס לכתות?

הפעילות המיסיונרית המבוצעת בכתות היא מגוונת ורחבת היקף, אולם ניתן להצביע על כמה מקומות ונסיבות אופייניים לביצוע פעילות זו, ובעיקר מקומות ציבוריים הנגישים לקהל הרחב, כמו הרחוב, מרכזי הקניות, פסטיבלים ומופעי מוזיקה לצעירים, כנסים בעלי אופי רוחני, מסגרות חינוך וחוגים רוחניים. בנוסף, בחלק מן הכתות נעשה שימוש בשיטת "חבר מביא חבר" לצורך גיוס חברים נוספים.

2. עיקריו של תהליך הגיוס

בעוד שתהליך הגיוס משתנה במקצת מכת אחת למשנתה, בהתאם למאפיינים הייחודיים של כל אחת מהכתות, ניתן לאתר בתהליך זה כמה מאפיינים החוזרים על עצמם:

- גיוס הדרגתי תוך פיתוח המוטיבציה להתקבל, להשתייך ולהתקדם בהירארכיה הארגונית;
- חשיפה הדרגתית לכללי הקבוצה ובמקביל ניתוק מסביבת המקור של המגויס;
- הבטחה של אורח חיים מאושר, בריא, רוחני, עתיר שלווה ואושר;
- הצגת הדוקטרינה של הקבוצה כאמת מוחלטת ובלתי ניתנת לערעור, תוך יצירת איום מפני עזיבת הקבוצה;
- הבטחה לספק את כל הצרכים הבסיסיים, כמו פתרונות מגורים וכלכלה (במקרים של מגורים במסגרת הכת);
- הבטחה לספק את מגוון הצרכים הרגשיים, כמו תחושת שייכות ואמפתיה;
- הבניית סדר יום ברור;
- בדיקה חוזרת ונשנית של נאמנות המגויס לקבוצה ומחויבותו למנהיג;

- בתוך כך, שיחות עם המנהיג, או מי מטעמו, במטרה לוודא שניתן לבטוח במגויס ולהעריך את מידת מחויבותו לקבוצה, תוך שימוש בשיטה של "הפרד ומשול" או לחילופין, יצירת תלות מוחלטת בחברי הקבוצה.

3. פרופיל החברים בכתות

החברות בכת פוגעת באופן ישיר בחברים עצמם, ובאופן עקיף בבני משפחותיהם ובמקורבים אליהם, כך שלכתות פוגעניות מעגלי פגיעה רחבים המתקיימים בו זמנית. להלן המאפיינים הבולטים ביותר של בעלי פוטנציאל גבוה לפגיעה:

- **גיל:** רוב החברים בכתות הם בני 18-35 ואילו גיל ההצטרפות הממוצע עומד על 25. אוכלוסיות גיל פגיעות במיוחד הן בני נוער לקראת סיום תיכון ולפני גיוס, חיילים משוחררים, צעירים המטיילים בחו"ל, לפני תחילת לימודים או במהלך חיפוש עבודה;
- **מגדר:** לנשים ייצוג גבוה יותר בכתות אך לא בהבדל משמעותי;
- **מצב סוציו-אקונומי:** לרוב בינוני-גבוה ובכתות מסוימות גבוה (לצורך התחזוקה הכלכלית של הכת והמנהיג);
- **רמת השכלה:** רוב המגויסים הם בעלי רמת אינטליגנציה מעל הממוצע ובעלי השכלה אקדמית;
- **רקע משפחתי:** מרבית המצטרפים מגיעים ממשפחות נורמטיביות ומתפקדות;
- **מצב אישי:** כ-70% רווקים, וכ-20% נשואים. השאר גרושים או פרודים;
- **מצב בריאותי:** רוב המצטרפים אינם בעלי היסטוריה של מחלות פיזיות קשות או מחלות נפש;
- **נסיבות אישיות בעת ההצטרפות לכת:** התמודדות עם משבר (גירושין, אובדן, אהבה נכזבת), מצבי מעבר, חיפוש עצמי, חיפוש משמעות לחיים, בדידות חברתית, היעדר זהות דתית ותקשורת משפחתית לקויה.

4. סימנים מזהים של המגויסים

- מייד לאחר הגיוס לכת, עוברים המגויסים תהליך הדרגתי של המרה פיזית ונפשית לכת. תהליך זה מייצר סימנים מגוונים שעשויים להעיד על השינוי אצל המגויס, אולם חשוב לזכור כי אף אחד מהסימנים אינו עומד בפני עצמו. להלן הסימנים המזהים, בחלוקה לפי תחומים:
- **שינויים בסממנים הבסיסיים של זהות המקור:** שינוי שמות, אימוץ שפה חלופית (המובנת רק לחברי הקבוצה), אימוץ זהות חדשה המתקיימת בתוך הכת (כחלק מחלוקת התפקידים והמבנה ההירארכי בכת);
 - **ניתוק הקשרים עם סביבת המקור:** ניתוק הדרגתי ממערכות חיים שגרתיות ומוכרות, כמו עבודה, משפחה, לימודים, חברים, ביטול תוכניות לחתונה, החלפת בני זוג, המצאת האשמות כוזבות בגין פגיעות והתעללות שאירעו בתוך המשפחה ודמוניזציה של התא המשפחתי המקורי;
 - **שינויים ברמת ואיכות החיים:** ניהול אורח חיים סגפני ודל;
 - **שינויים נפשיים-רגשיים:** פיתוח תסמינים של פוסט טראומה מורכבת, בהם דיכאון, חרדה, תחושת בדידות, דחייה, עצב, תחושה של חוסר שייכות, הפרעות בתפישה, נטיות אובדניות, הרס עצמי, הפרעות דיסוציאטיביות ובמקרים מסוימים אף הפרעות פסיכופתולוגיות;

- **שינויים בהתנהגות:** חזרה על משפטים, זמזומים ודקלומים, חוסר יכולת להישיר מבט, אימוץ שקרים כדרך לגיטימית להתנהלות מול סביבת המקור;
- **שינויים באורח החיים הפיזי:** תזונה (משטור אופן ומינון הרגלי האכילה), לבוש והופעה חיצונית (שינוי קיצוני בסגנון הלבוש, גידול שיער או גילוח הראש, היעדר טיפוח עצמי והיגיינה אישית), שינה (משטור שעות השינה והעירות ובעקבות זאת, הופעת סימני עייפות קשים, חוסר מנוחה, מבט זגוגי וחוסר חיוניות);
- **שינויים בדפוסי העבודה:** תעסוקה לא בהתאם לכישורים והארכת שעות העבודה מעבר למקובל (עד כדי מצב של עבודה במשך רוב שעות היממה);
- **שינויים בהתנהלות הפיננסית:** היקלעות לשעבודים ולחובות כלכליים גבוהים. גיוס כספים מבני המשפחה, חברים ומכרים במטרה להעבירם למנהיג ולספק את כל צרכיו;
- **שינויים בתחום האמונה והדת:** הערצה, סגידה והאדרה של דמות המנהיג והדוקטרינה של הכת, הבניית מושאי אמונה חדשים, פיתוח אמונה בכוחות מאגיים וכישופים והפחתת ערך החיים שמחוץ לקבוצה;
- **שינויים בתחום גידול וחינוך הילדים:** היעדר קשר רגשי בין אמהות ואבות לבין ילדיהם, היעדר קשר בין אחים ביולוגיים, דפוסי הענשה בלתי הולמים, הגשת בקשות לחינוך ביתי (home schooling), הימנעות מהשתתפות בפעילות חינוכית שאינה חובה, עידוד וכפיית קשרים עם ילדים בני הקבוצה בלבד, חיפוש מסגרות חינוך אלטרנטיביות/לא ממסדיות ומעברים תכופים בין מסגרות חינוך.

5. נקודות פוטנציאליות ליציאה

- הגיוס לכת פוגענית עלול להתרחש על פני טווח זמן של שבועות בודדים עד חודשים ספורים. בשל הטוטאליות המאפיינת את החברות בכת ולאור העובדה שחברים בכת מפתחים פחדים ספציפיים שאינם בהכרח רציונאליים, המהווים חלק בלתי נפרד מתהליך העזיבה²⁵, קשה מאד לחלץ נפגעים שהשלימו את תהליך הגיוס לכת, אולם ניתן לעשות זאת במקרים מסוימים, תוך הסתייעות במשפחות הנפגעים. יתרה מכך, מתוך הניסיון הטיפולי עולה, כי קיימים שני צמתים שבהם פוטנציאל ההצלחה של תהליך החילוץ מהכת גבוה יותר:
- **עד 3 חודשים ראשונים מרגע החשיפה לכת:** פעמים רבות, משפחות חושדות בשלב זה כי דבר מה אינו כשורה, אולם מתקשות להצביע על מהות הבעיה. במקרים אחרים, הן משתתפות בשמחת יקיריהן על כך שמצאו אושר ושלווה, מבלי לדעת שאלה נשאבים עמוק אל תוך הכת. דווקא בתקופה זו המהווה "ירח דבש" עבור המגויס החדש, יש לתת את הדעת על הסימנים שפורטו לעיל, כדי למנוע את השלמת תהליך הגיוס ולחלץ את המגויסים הפוטנציאליים מבעוד מועד.
 - **רגעי משבר ומצוקה במהלך השהייה בכת:** החברות בכת רצופה רגעי משבר הנובעים מהתהליכים הנפשיים-רגשיים והפיזיים שעוברים החברים במהלך שהותם בכת. מקצת מהרגעים הללו עשויים להוות כר פורה לחילוצם, ובלבד שבני המשפחה ומקורבי הנפגע, כמו גם אנשי המקצוע המלווים אותם, ישכילו לייצר רשת תמיכה וטיפול ההולמת את צרכי הנפגע, ישמרו על קשר עם הנפגע בכל מחיר, תוך הימנעות מהפניית אצבע מאשימה כלפי הכת או השמצתה, ויסייעו בגורמי מקצוע המתמחים בתחום הכתות.

²⁵ תופעה זו מכונה Exit Phobia ונגרמת בדרך כלל כתוצאה מתהליך שינוי דפוסי החשיבה של החברים בכת, על ידי המנהיג. דוגמאות לכך הם פחד מפני מחלה סופנית, זירוז קץ העולם וכיו"ב, עם עזיבת הכת (ליבליך, תכתובת אישית, 17.1.2011).
עמ' 44 מתוך 48

6. הטיפול בנפגעי כתות

הטיפול בנפגעי כתות הוא רב-שלבי ורב-מימדי. בשל העובדה שהשיטות הנהוגות בכתות שונות נבדלות זו מזו באופני ומינוני הפגיעה, טיפול אפקטיבי דורש בניית מערך הוליסטי של מענים, המותאמים לצרכים הייחודיים של הנפגע. יש להדגיש כי תהליך השיקום הוא ארוך וממושך, ולעתים, גם לאחר עזיבת הקבוצה, חלק מהחברים יביעו רצון לחזור לקבוצה בנקודות משבריות שונות.

בנוסף, יש לוודא כי מתקיים שיתוף פעולה בין כל משרדי הממשלה הרלוונטיים, בהם משרד הרווחה והשירותים החברתיים, משרד הבריאות, משרד החינוך, משרד השיכון, המשרד לביטחון פנים, משרד האוצר ומשרד המשפטים. גם הרשויות המקומיות ורשויות אכיפת החוק הן בעלות תפקיד מרכזי בטיפול בנפגעי הכתות. על כן, יש לשתף פעולה עם השלטון המקומי, המשטרה, הפרקליטות, הערכאות המשפטיות השונות (ובהן בית המשפט לענייני משפחה ובית הדין הרבני). בתוך כך, יש לבנות מערך השתלמויות והכשרה לגורמים השונים ולהקים קהילת ידע שתעסוק בתחום זה.

6.1 להלן עקרונות המודל הטיפולי :

- מבוסס על המודל שנבנה ונוסה במבצע "גאולה מרצון";
- מחייב שיתוף פעולה בין הרשות המקומית ומשרד הרווחה;
- קובע קווים מנחים ברורים לפעולה ומשרטט את גבולות האחריות המקצועית;
- קובע קריטריונים ייחודיים לסיוע במסגרת הוראת תע"ס;
- מתייחס לנפגעי כתות כאל קורבנות.

עקרונות הפעולה של הצוותים המעורבים בתהליך הטיפולי בנפגעי כתות, הן ברמת המטה והן ברמת השטח, מותאמים לצרכים הייחודיים של הנפגעים, כפי שפורטו לעיל. להלן עקרונות העבודה של צוות המטה מטעם משרד הרווחה והשירותים החברתיים ושל צוותי השטח הפועלים בשיתוף פעולה מלא :

6.2 עקרונות הפעולה של צוות המטה

- **זמינות** : בכל שעות היממה ;
- **תיאום** : יצירת תיאום בין הצוותים הפועלים בתוך הקהילה והמסגרות החוץ-ביתיות ;
- **גיוס צוותים** : לצורך התערבות ומעקב על בסיס יומיומי ;
- **מתן מענה שוטף** : לבעיות שגרתיות שמכורח הנסיבות גדלו למימדים משבריים ;
- **מתן מענה ייחודי** : בתחומים שבהם שירותי הרווחה לא עוסקים בשגרה ;
- **היערכות תקשורתית** : התייחסות והיערכות לפרסום מידע בכלי התקשורת ;
- **היערכות להליכים משפטיים** : היערכות לשלבי ההליך המשפטי (אם מתנהל) ;
- **אינטר-דיסציפלינאריות** : שיתוף פעולה עם אנשי מקצוע מפרופסיות אחרות (פסיכולוגיה, פסיכיאטריה, תזונה ועוד).

6.3 עקרונות הפעולה של צוותי השטח

- **זמינות**: בכל שעות היממה ;
- **ישימות**: תרגום הצרכים של הנפגעים לתוכניות אופרטיביות ;
- **גיוס צוותים**: גיוס של עובדים ומנהלים בעלי הבנה של הצורך ביצירת מערך טיפול שונה וייחודי ;
- **הכשרה**: הקניית ידע ראשוני בתחום לכלל העובדים בצוותים הרלוונטיים והטמעת פרוטוקולים להתערבות בקרב עובדי השטח, תוך שימוש בכלים יצירתיים ;
- **הדרכה**: קיום הדרכות (Supervision) ושיחות התייעצות על בסיס קבוע, לצורך הענקת סיוע למטפלים וליוויים בכל השלבים ;
- **תיעוד**: תיעוד שוטף ושגרתי של כל הפעולות שבוצעו ביחס לנפגעים ;
- **הערכה, בקרה ופיקוח**: הבניית תהליכי הערכה, בקרה ופיקוח כחלק אינטגרלי ממתן המענים הטיפוליים בשלבים השונים.

6.4 המודל הטיפולי

משהוגדרו עקרונות הפעולה של הצוותים המעורבים בטיפול בנפגעי כותות, בכל הדרגים, יש לפרט את עיקרי המודל הטיפולי, המורכב מארבעה שלבים: 1. זיהוי ואיתור; 2. התערבות ראשונית - אבחון והערכה; 3. הבניית התהליך הטיפולי לטווח קצר, בינוני וארוך; 4. סיום התהליך הטיפולי או העברה לטיפול רגיל במחלקות לשירותים חברתיים. להלן פירוט של כל אחד מהשלבים במודל:

6.4.1 זיהוי ואיתור

על מנת לזהות ולאתר בהצלחה נפגעי כותות, או פרטים המצויים בתחילתו של תהליך הגיוס לכת, יש לנקוט בפעולות הבאות:

- העלאת המודעות הציבורית לתופעת הכתות והסכנות הכרוכות בהשתייכות לכת פוגענית;
- הבניית גוף ידע ומיומנות מקצועית ואיסוף שיטתי של מידע בנושא זה;
- ליווי על ידי מומחה, לצורך קיום התייעצויות תדירות במסגרת מטה משרד הרווחה והשירותים החברתיים, ובהשתתפות גופים רלוונטיים נוספים;
- בדיקה ומיפוי של הסימנים המזהים, כפי שפורטו לעיל.

6.4.2 התערבות ראשונית – אבחון והערכה

- תהליך האבחון וההערכה של מצב הנפגעים הוא מורכב ודורש בחינה מעמיקה ויסודית של מצבם הנפשי-רגשי, הפיזי, הכלכלי ועוד. בתוך כך, יש לפעול ל:
- יצירה מיידית של עוגנים ורשתות תמיכה שיחליפו את מערכת התמיכה הכיתתית המעוותת, ובתוך כך מתן מענה לצרכים שונים;
 - קיום קשר אינטנסיבי עם גורמים משיקים רלוונטיים כמו משרדי ממשלה, המשטרה, הפרקליטות, בתי משפט ובית הדין הרבני;
 - איתור וקבלת מידע בסיסי חסר על אודות עקרונות הטיפול בנפגעי כתות, תוך שימת דגש על כך שהכלים הטיפוליים המקובלים אינם מתאימים;
 - יצירת אמון בסיסי ותלות של המטופל במטפל;
 - בניית מערך טיפולי או ייעוד גורם טיפולי זמין בכל שעות היממה.

6.4.3 הבניית התהליך הטיפולי לטווח הקצר, הבינוני והארוך

- מתן טיפול פרטני, משפחתי ומערכתי כחלק ממהלך מובנה, מתוכנן הכולל הדרכה ובקרה;
- שימת דגש על טיפול פסיכו-סוציאלי ותמיכתי, בליווי גורם מומחה מתוך משרד הרווחה;
- יצירת מערכות תמיכה פורמאליות ובלתי פורמאליות עבור הנפגעים;
- מתן תמיכה ומענה לצרכים שאינם על סדר היום השוטף של המחלקות לשירותים חברתיים, כגון:
צרכים טיפוליים-נפשיים: מימון אבחונים וטיפולים פסיכולוגיים, הפנייה לגורמים פסיכיאטריים זמינים בעלי ידע בתחום הכתות, סיוע בחידוש קשרים עם משפחת המקור והבניית הקשרים בין קרובי משפחה שהיו יחד בתוך הכת (כמו במקרה של הורים וילדים);
- **צרכים אינסטרומנטליים**: איתור מקום שהות ראשוני לאחר עזיבת הכת (שכן ההפרדה מחברי קבוצה בשלבים הראשונים ליציאה, היא תנאי בסיסי והכרחי לשיקום), מציאת פתרונות והתאמות דיו, הענקת כסף לרכישת ציוד בסיסי וביגוד, כמו גם לצורך הובלת ציוד, הסעות ונסיעות;
- **צרכים פיזיים**: עריכת בדיקות רפואיות, התאמת תפריט תזונתי והתמודדות עם ליקויים תזונתיים והפרעות אכילה, עריכת בדיקות התפתחות לילדים ששהו בכת, מתן מימון לטיפולים רפואיים שונים והסרת סממנים פיזיים לא נורמטיביים (כמו קעקועים על חלקים נרחבים מהגוף או כאלה הקשורים קשר הדוק לפעילות הכת, חירור והשחתת הגוף וכיו"ב);
- **צרכים כלכליים**: החזר חובות, ובתוך כך בירור והבנת רשת החובות של הנפגע, גיוס תקציבים ותרומות לצורך כיסוי החובות וגישור להפחתת חובות;
- **צרכים משפטיים-חוקיים**: מתן ייעוץ משפטי לצורך פיתרון בעיות אקוטיות שהתפתחו כתוצאה מהחברות בכת, מתן מענים משפטיים לצורך יצירת מסוגלות לבניית חיים חדשים, תביעת זכויות שנגזלו מהנפגע על ידי הכת, תמיכה במהלך הגשת תלונות, תמיכה וליווי לאחר החקירה, תמיכה וליווי בחקירות ילדים, מתן חוות דעת לפרקליטות, עידוד עדויות ותלונות נוספות, ייצוג בוועדות פטור, ליווי לביהמ"ש ועוד;
- **צרכים מקצועיים, תעסוקתיים וחינוכיים**: אבחון ושיקום מקצועי, מימון לימודים אקדמיים ואחרים ומתן סיוע במהלך תקופת הלימודים, סיוע ביצירת ושימור הקשר עם מסגרות חינוך חדשות, ייזום אבחונים לילדים, הפנייה להוראה מתקנת ועוד.

6.4.4 סיום הטיפול

סיום התהליך הטיפולי או העברה לטיפול רגיל ברשויות הרווחה.

סיכום

העקרונות שנוסחו בתדריך זה מהווים תורה טיפולית ראשונית, הנסמכת על הידע שנצבר בשירותי הרווחה עד כה. ההתמודדות עם תופעת הכתות מתחילה בהעלאת המודעות לתופעה ובזיהוי איתותי מצוקה של נפגעים פוטנציאליים ונפגעים בפועל, כפי שפורטו במסמך זה, אולם אינה מסתיימת שם, שכן ההתערבות הטיפולית בנפגעי כתות היא מורכבת, ארוכת טווח וסובלת פעמים רבות מעליות ומורדות. בהתאם לכך, מתן טיפול אפקטיבי ועקבי דורש מאנשי המקצוע העוסקים בתחום גילוי עירנות, אחריות, אמפתיה ויכולת הכלה כלפי הנפגעים.

חשוב להדגיש כי התשתית המוצעת במסמך זה דורשת פיתוח ועדכון נוסף, תוך העמקת והרחבת הידע המקצועי הקיים בנושא. אלה יתאפשרו רק באמצעות שיתוף פעולה בין כל הגורמים הטיפוליים והממסדיים השונים שעתידיים לקחת חלק בהתמודדות עם תופעת הכתות בישראל.